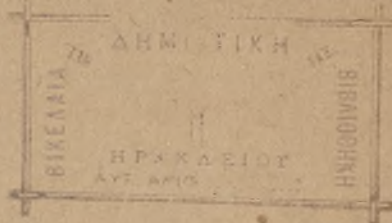

40542

ΥΜΝΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΑ

ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΠΑΛΑΝΤΕΣ

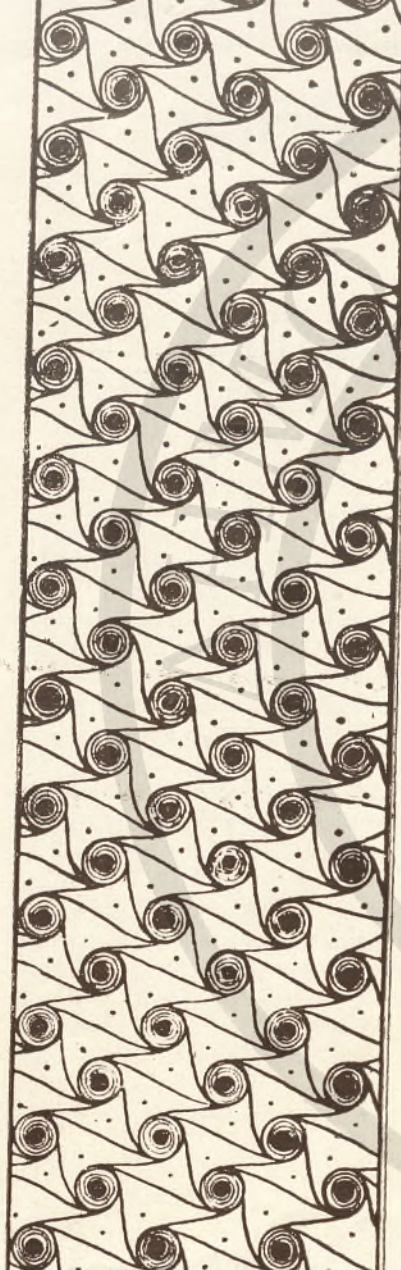

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αδρ. _____
Αριθμ. _____
Προβλ. _____
14782

ΕΚΔΟΣΙΣ "ΚΡΗΤΙΚΗΣ
ΣΤΟΑΣ" - ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ 1930 : : :

19

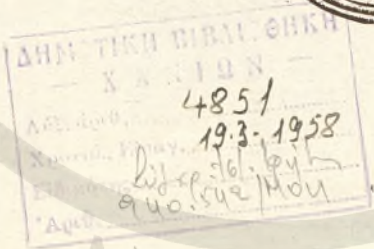

ΥΜΝΟΙ ΚΑΙ ΤΡΟΠΑΙΑ

ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΜΠΑΛΑΝΤΕΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ "ΚΡΗΤΙΚΗΣ
ΣΤΟΑΣ" - ΜΟΥΡΕΛΛΟΥ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ 1930 : : :

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ

ΣΤΟ ΦΙΛΟ ΜΟΥ Κ^ο ΓΕΩΡΓΙΟ ΒΟΪΛΑ

ΣΑ ΜΙΚΡΟ ΑΝΤΑΛΛΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΑΥΤΗ
ΚΑΙ ΣΑ ΜΙΚΡΗ, ΕΣΤΩ, ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΤΑ ΠΡΟΘΥΜΗΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑΣ
ΤΟΥ ΣΕ ΚΑΘΕ ΕΥΓΕΝΙΚΟ.

„ΒΙΚΕΛΑΙΑ“
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
Αδξ. Ἀριθ. Βιβλ. Είσοχ. **14782**
Ἀριθ. Τοπογρ. Καταλ. ....
Προθήκη .....

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΣ

Ἐπαγορεύεται κάθε ἀνατύπωσις ὅλου ἢ μέρους τοῦ παρόντος
ὡς καὶ πάσης εἰκόνας αὐτοῦ ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ συγγραφέως.

Copyright by I. D. Mourellos.

1669 ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 1898

Η ΚΡΗΤΗ! Η ΚΡΗΤΗ!

Τῆς ἀστραπῆς καὶ τῆς βροντῆς ἡ Κρήτη
καὶ τῶν κελαϊδισμῶν καὶ τῶν ἀγώνων,
τῶν αἱμάτων καὶ τῶν Τροπαίων ἡ Κρήτη,
τῶν τυράννων ἀκοίμητη φεβέρα,
ἡ Κρήτη, ἡ Κρήτη!

Ὡ Κρήτη, ὅπως ὀλόχαρα σὲ βλέπουν
τὰ μάτια τὰ θεϊκὰ τῆς φαντασίας,
ἄμποτε καὶ τὰ μάτια τὰ δικά μας
νὰ σὲ ἰδοῦν τῆς ἐλεύτερης πατρίδας
τρανὴ κορώνα!

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Τρανὴ κορώνα τῆς Ἐλεύθερης Πατρίδας
τ' ἀξιώθηκαν τὰ μάτια τὰ δικά μας νὰ σὲ
δοῦνε, ὦ ἱερὰ γῆ, ὦ θεῖο χῶμα, κι' ἂν
σήμερα οἱ ἄλλοι δὲ γιορτάζουν τὰ ἑκατό
σου ἐλεύθερα χρόνια, ἐμεῖς, τὰ ἐγγόνια καὶ
τὰ δισέγγονα τῶν ἡρώων ποὺ γεννηθή-
καμε ἀπὸ τὸ ἱερὸ σπέρμα ἐλευθέρων σκλάβ-
βων, ἀφήνομε τὴ σκέψη μας νὰ τρέξη προ-
σκυνήτρα στὴ μνήμη τῶν τιτάνων προγόν-
ων μας μὲ τὸ αἶσθημα βαθὺ ριζωμένο
στὴν ψυχὴ μας, πὼς δὲν ἐλευθερωθήκαμε
τὸ Δεκέμβρι τοῦ 1898 ἀλλὰ τὴν 25 Μαρτί-
ου τοῦ 1770 ὅταν ὁ Ἰωάννης Βλάχος,
ὁ Δάσκαλος, ὁ περίφημος Δασκαλογιάν-
νης, πρώτη φορὰ ὕψωσε τὸ ἱερὸ του λά-
βαρο πάνω στὰ περήφανα Σφακιανὰ βου-
νά. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκείνη σπαρταροῦσε
μέσα στὴν ψυχὴ τῶν προγόνων μας ἡ λευ-
τεριά κι' ἀπ' τὴν ἡμέρα κείνη ἀπὸ γεννιά

ΙΩΑΝ. ΒΛΑΧΟΣ ἢ ΔΑΣΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

σὲ γεννιά μᾶς κληρονομήθηκε τὸ θεῖο κι' ἐ-
παναστατικὸ σπαρτάρισμα τῆς.

Τὰ σήμαντρα τοῦ 1770 ἔγιναν βαρόη-
χες καμπάνες τὸ 1821, ξαναχτύπησαν τὸ
1841, καὶ πάλι τὰ σῆστρά τους τάραξαν
τὸν οὐρανὸ τῆς Κρήτης τὸ 1858 ὡς ποὺ
ξέσπασαν στὸ φριχτὸ χαλασμὸ τοῦ 1866,
ποὺ γέμισε φλόγες τὸν ἐλληνικὸ οὐρανό,
φλόγες ποὺ θέρμαναν κάθε ἐλπίδα ἐλλαδι-
κή. Ἄλλος σηκωμὸς τὸ 1878, ἄλλος τὸ
1889, ἄλλος τὸ 1896 καὶ στὸ τέλος ἡ ἀνά-
στασις τοῦ 1897—1898. Κι' ὅμως, ἐλεύ-
τεροι εἴμαστε, γιατί τὸ αἰσθανόμαστε νὰ
σπαρταρᾶ μέσα μας ἀπ' τὴν πρώτη στιγ-
μὴ ποὺ ὁ μεγάλος Δασκαλογιάννης, ὁ
πρωτομάρτυρας, μᾶς ἔδειξε τὸ στρατὶ ποὺ
ὠδηγοῦσε πρὸς τὸν περήφανο θάνατο.
Αὐτὴ τὴν ἐπέτειο προέπει νὰ γιορτάζουμε
ἐμεῖς, γιατί τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἦταν γέν-

νημα ή τωρινή λευτεριά μας.

Στρέφοντας τη μνήμη όλων μας προς τὰ μεγάλα περασμένα και ύμνώντας τῶν ἡρώων τοὺς θανάτους, δὲν κάνω τίποτ' ἄλλο, παρά νὰ καίω λίγο λιβανωτὸ μπρὸς στὴν ἱερή τους μνήμη και νὰ τραβῶ τοὺς ἀπογόνους των στὸ ναὸ μιᾶς ἱερῆς λατρείας, γιὰ νὰ κλίνωμε γόνυ εὐλαβικὸ μπρὸς στὶς θεῖες μορφές τους.

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

Μιὰ θλιβερά 25η Μαρτίου, τοῦ Μαρτίου 1770, οἱ Λευκορεῖτες ἀνύψωσαν τὸ ἱερό τους λάβαρο, πρώτη φορά μετὰ τὴν Τουρκικὴ κατάκτηση, παρασυρμένοι ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ τους εὐλάβεια πρὸς τὰς Ρωσικὰς ὑποσχέσεις, πὺ εἶχαν δοθῆ ἀπὸ τὸν Ναύαρχο Ἀλέξη Ὁρλώφ στὸν Ἰωάννη Βλαστὸ τὸ Δάσκαλο, τὸν πρωτομάρτυρα Δασκαλογιάννη τῶν Σφακιῶν και σκόρπισαν σ' ὅλη τὴ σκλάβια Κρήτη τὴν ἐλπίδα τῆς λευτεριάς. Ὁ Δασκαλογιάννης ἦταν ὁ πρῶτος πὺ ὠργάνωσε ἐπανάσταση κατὰ τῶν Τούρκων διαθέσας τὸ μεγάλο του πλοῦτο και τὰ τέσσερα καράβια του. Ὡς τότε οἱ Σφακιανοὶ ζοῦσαν μιὰ ἀνεξάρτητη ζωὴ μέσα στὸν πλοῦτο πὺ τοὺς ἔδινε ἡ αὐτοδιοίκησή τους, ἡ μοναδικὴ σ' ὅλη τὴ μεγαλόνησο, πὺ ἀπὸ

Η ΣΓΟΥΡΟΜΑΛΛΙΝΗ

Ἡ σύζυγος τοῦ Δασκαλογιάννη
διοίκησή τους, ἡ μοναδικὴ σ' ὅλη τὴ μεγαλόνησο, πὺ ἀπὸ

ἄκρη σὲ ἄκρη σφάδαζε κάτω ἀπ' τὴν ἀγριότητα τῶν γιανιτσαρῶν. Τούρκον ποδάρι δὲν πατοῦσε τὰ περήφανα Σφακιά και μὴτ' ἓνα γρόσι δὲν κατέβαλαν οἱ Λευκορεῖτες στὸ Σουλτανικὸ θησαυροφυλάκιο. Κι' ὅμως τὰ βάσανα τῶν Χριστιανῶν τῆς ἄλλης Κρήτης προκαλοῦσαν τὰ δάκρυα τῶν ὀρεσειβίων Σφακιανῶν και σὰν ἡ Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσσίας Αἰκατερίνη Β. γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῆς ἀκόρεστης φιλοδοξίας της ἔδωκε ψεύτικες ὑποσχέσεις βοηθείας στοὺς τυρανισμένους ραγιάδες κ' εἶχε στείλει στὴν Ἑλλάδα τοὺς δυὸ Ναυάρχους ἀδελφοὺς Ὁρλώφ γιὰ νὰ πετύχη δικούς της σκοποὺς παρουσιάζουσα ἑλληνικὴ ἐξέγερση, βρέθηκαν ἔτοιμες οἱ ἡρωϊκὲς ψυχές τους γιὰ νὰ δεχτοῦν τὰ παλληκαρίσια λόγια τοῦ Δασκαλογιάννη και χωρὶς χρονοτριβὴ με ἀρχηγὸ τὸ Ριζάρχη Βλάχο, τὸ Δασκαλογιάννη και μ' ὄπλαρχηγούς τὸ Δασκαλογεώργη, τὸν Ἀνδρουλιὸ Μωράκι, τὸ Μανούσακα, τὸν Ἀνδρουλῆ, τὸ Στρατῆ Βουρδουμπᾶ, τὸ Μανούσο Κούτσουπα, τὸ Γ. Σκορδύλη, τὸ Γ. Πάτερο, τὸ Μανούσο Μπουνάτο, τὸ Χοῦρδο, τὸν Α. Βολουδάκη, και τὸν Πρωτοπαλᾶ ἐπανεστάτησαν.

Στὶς 27 τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1770 ἔδωκαν τὴν πρώτη αἱματηρὴ μάχη πρὸς τὸν Τουρκικὸ στρατό.

Ἐξῆ μῆνες βάσταξε ἡ πρώτη αὐτὴ ὠργανωμένη Κρητικὴ ἐπανάσταση. Ἐξῆ μῆνες ὀλέθρου και χαμοῦ. Σαραντα χιλιάδες τουρκικὸς στρατὸς πολεμώντας τρεῖς χιλιάδες Σφακιανούς ἐθνίσιασε ὡς ἕξ χιλιάδες ἀπὸ τὴ δυνάμη του, ὡς πὺ νὰ κατορθώση ὄχι νὰ δαμάση τὰ Σφακιά, ἀλλὰ με τὴν ἀναλλοίωτη τούρκικη μπαμπεσᾶ νὰ πιάση ἐκτὸς τοῦ Δασκαλογιάννη, πὺ παραδόθηκε γιὰ νὰ προλάβη τὸν ὀλεθρο τῶν γυναικοπαίδων, και ἐβδομήντα πέντε ἄλλους προεστοὺς τῶν Σφακιῶν μαζί με τὸν Πρωτοπαλᾶ και νὰ τοὺς σύρη δεμένους ὡς τὸ Μεγάλο Κάστρο πίσω ἀπὸ τὸν ἄγριο στρατὸ τοῦ ἀφρισμένου Σερασκέρη.

Τὸ μαρτύριο τῆς ἀγωνίας τοῦ πρωτομάρτυρα Δασκαλογιάννη βάσταξε ὡς τὶς 17 Ἰουνίου 1771, πὺ τὸν ἐξέδαραν οἱ δῆμιοι του στὴν μικρὴ πλατεῖα τοῦ Μεϊντανιοῦ τοῦ Ἡρα-

ΔΗΜΟΤΙΚΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΧΑΝΙΩΝ

中華民國國家圖書館

κλείου ἐπὶ παρουσία τοῦ ἀδελφοῦ του Χατζῆ Σγουρομάλλη πὸν τρελλάθηκε ἀπὸ τότε. Μετὰ δυὸ μέρες τὸν ἔθαψαν στὴν νοτιοανατολικὴ ἄκρη τῆς Ἐκ Ντάμπιας σ' ἀπόσταση εἰκοσι μέτρων ἀπ' τὴν Ντάμπια (ἐκεῖ πὸν σήμερα εἶναι κτισμένο τὸ Βρεφοκομεῖο τοῦ Ἡρακλείου). Μετὰ τὸ θάνατό του ὁ Τεφεντάκης τοῦ Κάστρου πῆρε τὴν κόρη του Μαρία γυναικα κ' ἔφυγε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὸ 1821· ζώντας σ' εὐμάρεια καὶ πλοῦτο ἔκανε ὅτι καλὸ μπορούσε στοὺς διωκομένους

χριστιανούς. Ἄμα κηρύχτηκε ἡ μεγάλη ἐπανάστασις ἔφυγε κρυφὰ ἀπ' τὴν Πόλη κ' ἦρθε στὴν Τήνο κ' ἀπὸ κεῖ προ-σέφερε ὅτι εἶχε στὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα.

Ἡ τύχη τῆς τόδωκε γὰ φύγη ἀπ' τὴν Πόλη μὲ τὸ καράβι τῶν ἀνεπιῶν της καὶ κεῖ πρώτη φορὰ γνωρίστηκε μὲ τὸν περίφημο, τὸν ξακουστὸ Τσελεπή—Δασκαλογιάννη, πὸν σκοτώθηκε στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐπαναστάσεως στὸ Σέλινο, ἀφήνοντας ἀπαρηγόρητη ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Κρήτη.

ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΚΑΣΤΡΟ

Ὅπως ἦταν τὴν ἐποχὴ κείνη πὸν ὁ πρωτομάρτυρας Δασκαλογιάννης σύρθηκε στὸ φριχτὸ του μαρτύριο μέσα στοὺς ἀπαίσιους ἀλαλαγμοὺς τῶν ἀγρίων Τούρκων. Τὸ στίχο αὐτὸ εἶναι ἡ Πύλη τοῦ Λαζαρέτου πὸν μὲ μεγάλη κλίση κατέβαινε ἔξω στὴν ὑπαιθρο, ἀκριβῶς μπρὸς στὴ γωνιά τοῦ δρό-

μου πὸν βρίσκεται σήμερα ὁ ἀτμόμυλος. Ἄριστερὰ ἄλλη καμάρα ἐρησιμένε σὰν ἐσωτερικὸ τεῖχος. Πάνω, πίσω ἀπ' τὰ δένδρα, σὲ ὕψος τέσσαρα ὡς ἕξι μέτρα, ὁ Μπαξὲς πὸν διατηρήθηκε ὡς τὸ 1900 προτοῦ γίνῃ τὸ σῆγμα καὶ προτοῦ ἀρχίσῃ ἡ ἐπιχωμάτωσις πρὸς τὴν Ἐκ—Ντάμπια.

ΟΙ ΧΑΛΗΔΕΣ

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΧΑΛΗΣ

Τρεις αδελφοί ὁ ἓνας ἀπ' τὸν ἄλλο πῶς διαλεχτός. Βασίλειος, Ἰωάννης καὶ Στέφανος. Ὁ πρῶτος βαθὺς στῆ σύνεση καὶ συνειδητὰ γενναίος. Ἀρχηγὸς τῶν Χαλιδῶν ὡς τὸ 1821 πρῶτος ἰδρυτῆς τοῦ «Πατριωτικοῦ δεσμοῦ» καὶ γρήγορα ἀμέσως ἓνας ἀπ' τοὺς πρῶτους φιλικούς, ἔεχυνε τὸν πατριωτικὸν τὸν πόνον κυνηγώντας τοὺς ἀξεκουκούλωτους, ὥσπου ἦρθε ἡ μεγάλη πανελλήνια ἐπανάσταση καὶ τὸν βρῆκε ἔτοιμο καὶ πάνοπλο σὲ ὀργάνωση κ' ἐξησκημένο σὲ πολεμικὴ τέχνη. Τὸ 1828 ὁ Ρεῖνεκ τὸν ὠνόμασε Στρατάρχη τῆς Κρήτης μαζί μετέσσερες ἄλλους, τὸ Μανουσογιάννη καὶ τὸ Βαρδουλομανοῦσο τῶν Σφακιῶν, τὸν Τσουδερό τοῦ Ρεθύμνου καὶ τὸ Ζερβουδάκη τοῦ Κάστρου.

Ἡ θλίψη του γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασέως τοῦ 1841 τῆς ὁποίας ἦτο ἀνώτερος στρατιωτικὸς ἀρχηγός, τὸ θάνατο. Ὁ δεύτερος, κ' αὐτὸς Γενικὸς Ἀρχηγός, «τὸ Γεράκι τῆς Κρήτης» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Καραϊσκάκη γιὰ τὴν τρομερὴ κ' ἀκάθικτη ὀρμὴ του καὶ τὴν ἀδιαφορία του μπρὸς σὲ κάθε κίνδυνο, ἀπέθανε στὴ Γαῦδο ὕστερα ἀπὸ τὸν ὄλεθρον τοῦ Χατζῆ Μιχάλη στὸ Φραγκοκάστελλο καὶ ὁ τρίτος, ὁ Στέφανος, ἓνας ὠραϊόκορμος καὶ μεγαλόφυχος ἦρως ποὺ ἐμπνεύσει τοὺς συναγωστές του ὄχι μόνο μετὰ τὸ ἀκατάλυτο θάνατον του ἀλλὰ καὶ μετὰ τὰ θερμὰ πατριωτικὰ του τραγούδια, ποὺ ἐπετοῦσαν ὅλη τὴ φλόγα τῆς δυνατῆς του ψυχῆς, σκοτώθηκε τὸ 1822 στὴν Ἀλιάκα. Ἡ γεννιὰ τῶν Χαλιδῶν εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς πῶς ἡρωϊκῆς τῆς Κρήτης κ' ἡ συμβολὴ της στὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας μιὰ ἀπὸ τίς πῶς σημαντικῆς. Ἡ σύνεση τοῦ Στρατάρχη Χαλῆ καὶ ἡ ταχύτης του σὲ κάθε πολεμικὴ ἐνέργεια, πολλῆς φορὸς ἔσωσε τὸν ὅλον Κρητικὸν ἀγῶνα, γιὰ κείνο κ' ἡ Κρήτη ἔχει τὴν ὑποχρέωση μιὰ μέρα νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν εὐγνωμοσύνη της στὸν ἐξαιρετικὸν αὐτὸ ἄνδρα σηκώνοντας στὸ Θέρισσο, ποῦναι ἡ πατρίδα τῶν Χαλιδῶν, τὸν τύμβον ποὺ ἡ κρητικὴ εὐγνωμοσύνη ἐπιβάλλει στοὺς ἀπελευθερωμένους ἀπογόνους.

ΟΙ ΤΣΟΥΔΕΡΟΙ

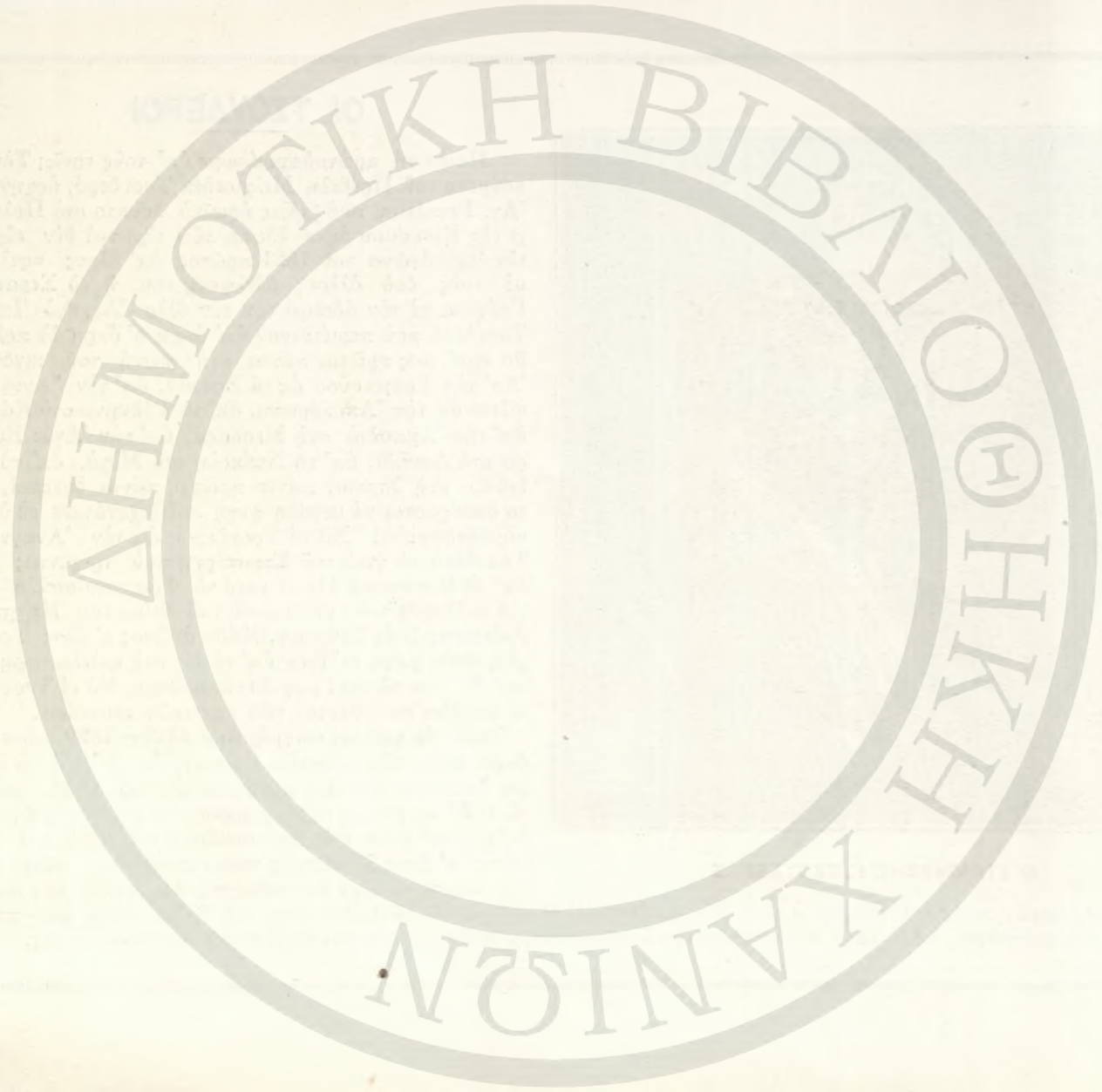

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ Γ. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

κων Ἀγιοβασιλειτῶν στους πολύνεκρους ἀγῶνες τῆς Κρήτης. Ἡ ἐλευθερία τῆς Πατρίδος μας, ὡς θ' ἀποδείξη μιὰ μέρα ὁ αὐστηρὸς ἱστοριογράφος, μόνο στὴν αὐτοθυσίᾳ μερικῶν τέτοιων ἡρωϊκῶν οικογενειῶν ὀφείλει τὴν πραγμάτωσή της.

Ποιὸν νὰ πρωτοθανιάσωμε ἀπ' τοὺς τρεῖς; Τὸν Ἡγούμενο τοῦ Πρέβελι Μελχισεδέκ Τσουδερό, ἀρχηγὸ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου ποὺ βρῆκε ἡρωϊκὸ θάνατο στὸ Πολεμάρχι τῆς Κισσάμου ἀφοῦ ἔδωκε τότε εἶχε καὶ δὲν εἶχε γιὰ τὸν ἱερό ἀγῶνα τοῦ 1821 πρῶτος ἀπ' ὅλους «φιλικὸς» μὲ τοὺς δυὸ ἄλλους ἀδελφούς του, ἢ τὸ Στρατάρχη Γεώργιο μὲ τὸν ἀδελφὸ του τὸν ἄλλο Ἀρχηγὸ Ἰωάννη Τσουδερό ποὺ περιέτρεχαν ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη τὸ πολυπαθο νησί μας πρῶτοι πάντα στὴ φωνὴ τοῦ κινδύνου; Ἀπ' τὴν Γραμπούσα ὡς τὰ Σφακιά, ἀπ' τὸν Ἅγιο Βασίλειο ὡς τὸν Ἀποκόρωνα, ἀπ' τὸ Ρέθυμνο στὸ Κάστρο, ἀπ' τὴν Ἀμπαδιά στὴ Μεσσαρά, ἀπ' τὴν Ἁγία Βαρβάρα στὸ Λασηθί, ἀπ' τὴ Νεάπολη στὸ Μοχὸ, ἀπ' τὸ Μαλεβούζι στὴ Σητεία, πάντα πρῶτοι, πάντα δυνατοί, πάντα ἀκούραστοι μὲ μεγάλη ψυχὴ ποὺ ξεχυνότανε σὲ θρυλικὲς αὐτοθυσίες! Νὰ οἱ Τσουδεροὶ ὡς τὸν Ἀναγνώστη Τσουδερό τὸ γιυὸ τοῦ Στρατάρχη ποὺ τρέχοντας πίσω ἀπ' τὸ Μουσταφᾶ Πασᾶ μετὰ τὸ Φραγκοκάστελλο πήγε γιὰ ἐκδίκηση τοῦ σκοτωμοῦ τοῦ θείου του Μελχισεδέκ ἀμέτρητες ζωὲς Τούρκων. Κάθε ἀγῶνας κ' ἓνας Τσουδερός, κάθε μάχη κ' ἓνας ἀπ' τὴ δυνατὴ φιλελεύθερη γενιὰ ὡς πού τὸ νησί μας ἐλευθερώθηκε. Νὰ οἱ Τσουδεροὶ οἱ μεγάλοι συντελεσταὶ τῶν κρητικῶν τροπαίων.

Ἀπὸ τίς φριχτὲς στιγμὲς τοῦ 1821—1829 μέσα στὴν ἄγρια πάλη τῶν σκληρῶν ἀγῶνων, ὡς τὸ 1841 τὴ θλιβερὴ ἀπόπειρα τοῦ νέου σηκωμοῦ, ὡς τὸ 1858, καὶ ὡς τὸ 1866 τὴ μαύρη κείνη περίοδο τοῦ θανάτου μὰ καὶ τῆς δόξης, καὶ μέσα στις ἐπαναστάσεις τοῦ 1878, καὶ 1896 πάντα κ' ἓνας Τσουδερός πάντα πρόθυμος, πάντα ἔτοιμος, πάντα ψυχικὰ πάνοπλος γιὰ νὰ ἡγηθῆ τῶν ὄρητι-

ΟΙ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΔΕΣ

Ἐξη ἀδελφοὶ Σήφης, Στρατῆς, Θεόδωρος, Μανώλης, Γεώργιος, Μάκος ὅλοι γενναῖοι πολεμισταὶ μὰ πῶς πολὺ ἀπ' ὅλους οἱ δυὸ πρῶτοι. Ὁ Σήφης εἶν' ἀπὸ κείνους ποὺ τὴν 21 Μαΐου τοῦ 1821 στὴν Παναγιὰ τοῦ Λουτροῦ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὴν ἐπανάσταση καὶ μετέδωκαν τὴ φλόγα τοῦ

ΣΤΡΑΤΗΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

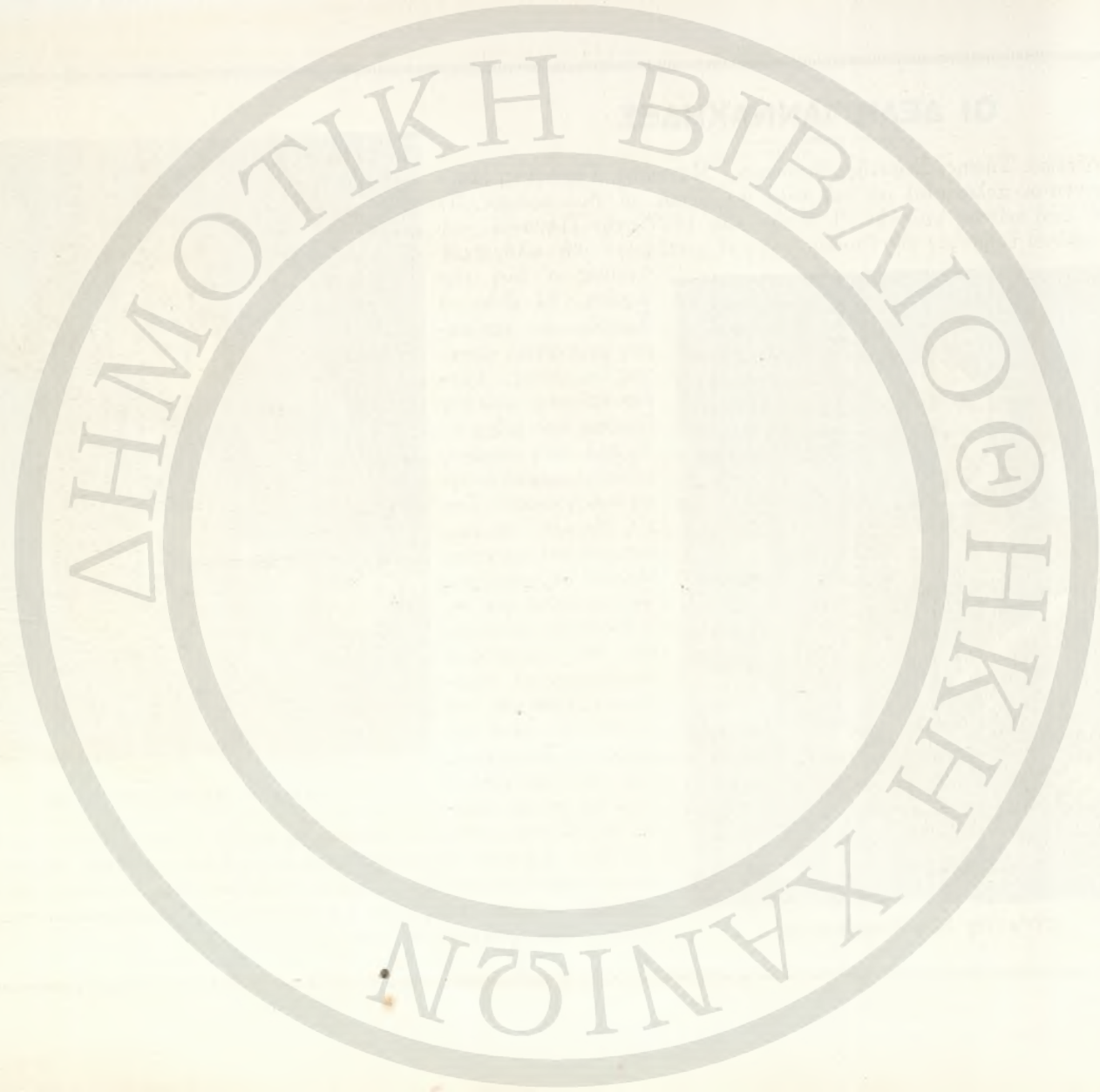
ἀγῶνος σ' ὅλη τὴν Κρήτη. Ὁ ἄλλος ὁ Στρατῆς, ὁ περίφημος σκοπευτῆς, ἀρχηγὸς κι' αὐτὸς, ἦταν ἀπὸ κείνους ποὺ δὲν ἔλειψαν ἀπὸ μάχη κι' ὄλεθρο. Στὴ τρομερὴ κι' ἀπερίσκεπτη ἀνάγκη τοῦ ἡρωϊκοῦ Χατζῆ Μιχάλη πρῶτος ἔσπευσε καὶ κλείστηκε μεσ' τὸ φρούριο.

Ἡ παρουσία του κι' ἡ ἀπίστευτη εὐθυβολία τοῦ τουφεκιοῦ του ἔκαμαν τὸ Μουσταφᾶ Πασᾶ νὰ φύγη μὲ τοὺς ὀχτῶ χιλιάδες Αἰγυπτίους του καὶ νὰ γλυτώσουν τὰ γυναικόπαιδα καὶ οἱ πολεμισταὶ ποὺ πρόλαβε νὰ κλείσῃ μέσα στὸ Φραγκοκάστελλο.

Ἐνα τουφέκι, τὸ τουφέκι τοῦ Στρατῆ Δεληγιαννάκη ἐνάντια σ' ἓνα στρατὸ ἀπὸ ὀχτῶ χιλιάδες Τούρκους καὶ μιὰ ψυχὴ ἡρωϊκὴ μπρὸς στὸ ματωμένο χεῖμαρο ἐνὸς ἄγριου τυράννου ποὺ στὸ πέρασμά του σκοπούσε τὸ χαμὸ καὶ τὸν ὄλεθρο.

ΙΩΣΗΦ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Ο ΚΟΡΑΚΑΣ

Ἄρματωλὸς ἀτρόμητος μὲ τὴν ψυχὴ γεμάτη ἐλεύθερη φλόγα σ' ὄλο τὸ μάκρος τῆς ζωῆς του, ἦταν ὁ ὀδηγὸς τῶν ἡρωϊκῶν πολεμιστῶν τῆς μισῆς Κρήτης. Ποτέ του δὲν εἰδείλασε καὶ ποτέ δὲν εἶδεξε τὴν πλάτη του στὸν ἐχθρό. Ὁρμητικὸς, ἀκάθεκτος, μὲ γρήγορη σκέψη καὶ ταχύτερη ἐνέργεια, πάντα πρῶτος στὸν κάθε κίνδυνο, περιφρονητῆς τοῦ θανάτου κι' ἀγόγγυστος μάρτυρας τῶν σκληρῶν στερήσεων. Ὅλη ἡ ζωὴ του πέρασε στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀδελφῶν του κι' ὡς ἀρχηγὸς τῶν δώδεκα ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν διηύθυνε τὸν ἀγῶνα—κάθε ἀγῶνα εἰρήνης ἢ πολέμου—μὲ περίσκεψη καὶ σοφὴ σύνεση. Ἄρματωλὸς γεμάτος ψυχὴ καὶ πειρατῆς—ἄλεθρος τῶν τούρκων. Ὁπου χαράδρα καὶ βουνό, ὅπου κάμπος καὶ λειβάδι, ξεχύθηκεν ἡ τουρκοφάγα ὀρμὴ του κι' εἰδείχτηκε ἡ στρατιωτικὴ του μεγαλοφυΐα. Στὸ πέρασμά του κάθε ἐμπόδιο ἐξαμήλωνε ὡς τὸν ἀφανισμό του κ' οἱ Καλοὶ Λιμνιῶνες στὰ μυστικά τους μουρμουρίσματα διηγοῦνται ἀκόμα τὸν ἄλεθρο ἐβδομηντα δύο Ἄγγλων ποὺ προσπάθησαν μὲ τὸ τρίκροτό τους νὰ πιάσουν τὰ τρία του πολεμικὰ πλοιάρια.

Ἡ πελοπόννησος δέχεται τὴν ὀρμὴ τοῦ Κόρακα μὲ τὰ ἑκατὸ δέκα παληκάκια του κι' οἱ ψυχῆς τοῦ Γρίβα καὶ τοῦ Καλέργη εἶναι μάρτυρες τῶν θρυλικῶν του ἡρωϊσμῶν. Παρὰ τὴν τιμὴν καὶ τ' ἀξιώματα ὁ Κόρακας φεύγει γιὰ τὴ θλιμμένη του Πατρίδα ποὺ δὲν εὐτύχησε νὰ ἐλευθερωθῆ, γυρίζοντας πίσω στὸ λειμῶνα τῶν στεναγμῶν. Τὸ 1841 νέος θρούλλος γιὰ τὸν Κόρακα καὶ τὸ 1858 νέες νίκες, νέο αἶμα, νέο ἀπελευθερωτικὸ σάλπισμα, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ Μονὴ τοῦ Βροντιδιοῦ στὴς πλαγιεὲς τοῦ Ψηλορείτη.

Δυὸ χιλιάδες πεζοὶ καὶ χίλιοι ἑκατὸ καβαλλάρηδες ἦταν ἡ «κολώνα» του τὸ 1866 καὶ τὸ κάψιμο ἐβδομηντα Τουρκικῶν χωριῶν ἦταν τὸ ὑπέροχο κι' ἄγιο πυροτέχνημα τοῦ Χάρου τοῦ Ἀλίκου τοῦ φοιτητοῦ Γιαννίτσαρου. Ἄλλη ἐπανάσταση στὰ 1878 ποὺ

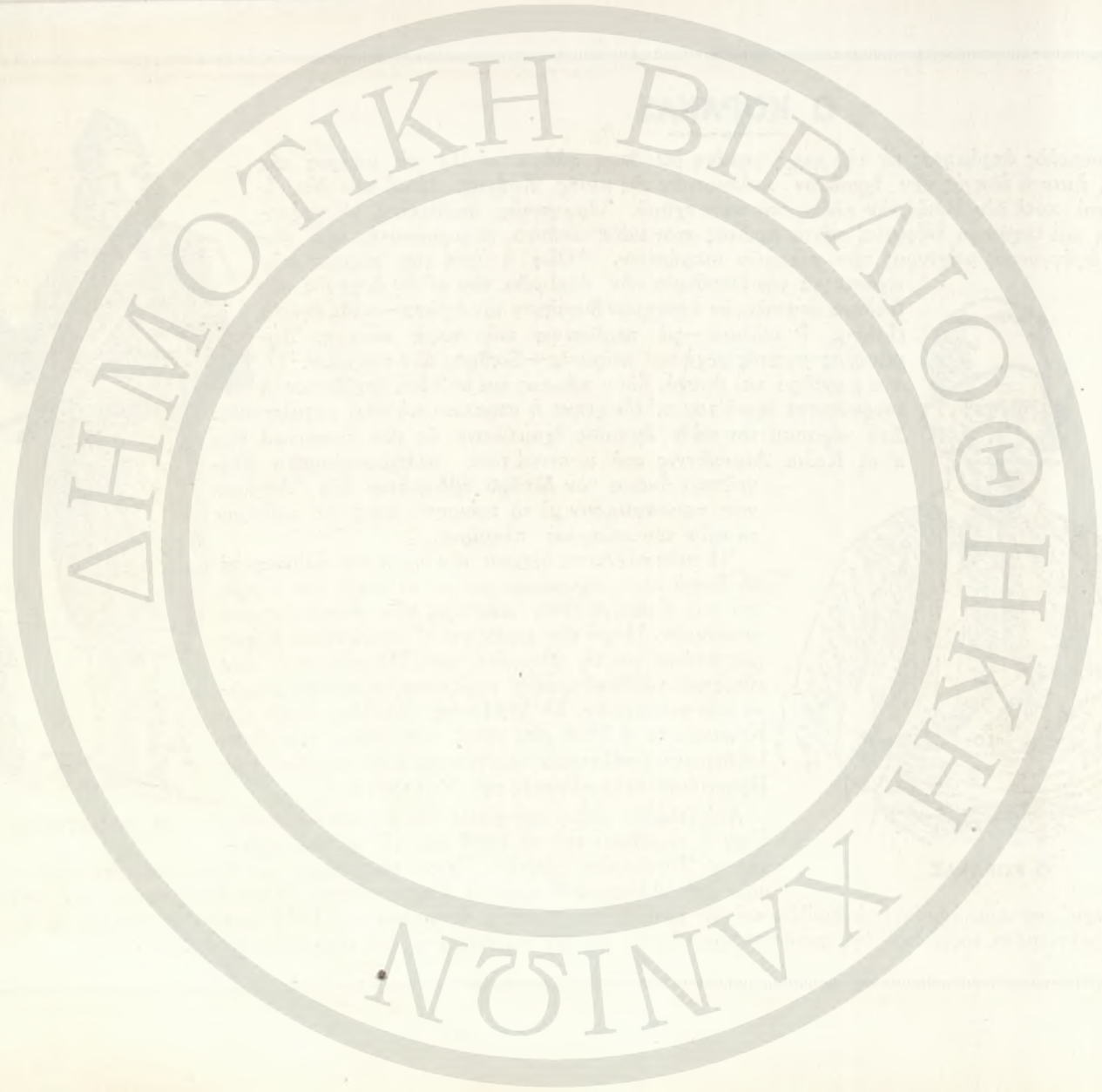
ἡ παλληκαριά του συμπληρώνει τὸ θρούλλο καὶ τὸ μῦθο ἐνὸς ὑπερόχου ἥρωα καὶ στὸ 1882 ἔρχεται ὁ θάνατος νὰ ἠσυχάσῃ τὸ πολυτουρνανισμένο κορμί τοῦ ὀγδοηταπεντάρη ἥρωα καὶ νὰ γαληνέψῃ τὸ ἀνήμερο πνεῦμά του.

Ο ΚΟΡΑΚΑΣ

Ο ΞΩΠΑΤΕΡΑΣ

Ήταν ὁ ἥρωας θρυῖλος, ἦταν ὁ ἥρωας μῦθος, ποίημα, μπαλάντα, ὄνειρο, ὁ Δράκος τῶν παραμυθιῶν, ποὺ τοῦ ὀφείλομε ποιοὺς ξέρει σὲ πόσο ποσοστὸ τὴν ἐλευθερία μας.

Σύντροφός του εἶναι ὁ Μαλικούτης ἀρχηγὸς κι' αὐτὸς τῆς Μεσσαράς ποὺ τὸν Αὐγουστο τοῦ 1828 σκοτώνει τὸν περιφημο σὲ ὠμότητα Ἀγιολιδή. Μὰ ἡ μοῖρα

Ο ΜΑΣΤΡΑΧΑΣ

ἢ κακὴ τὸν παίρνει πάνω στὸ κρισιμώτερο σημεῖο τοῦ ἀγῶνος καὶ τὸ κεφάλι του κομίζεται στὸ Κάστρο γιὰ νὰ ξεφοβίση τὴ

Ο ΜΑΛΙΚΟΥΤΗΣ

δειλιασμένη Τουρκιά.

Σύντροφός του εἶναι κι' ὁ Ξωπατέρας ποὺ βόηκε τὸ θάνατο πολεμώντας μὲ τρεῖς μόνο συντρόφους καὶ μὲ δυὸ γυναικὲς ποὺ τοῦ γέμιζαν τὰ ὄπλα του μπρὸς σὲ χίλιους πεντακόσους τούρκους μέρες δλόκληρες πολιορκημένος μὲς στὸν Πύργο του, ὥσπου βαρέθηκε περιμένοντας τὸ θάνατο καὶ πήδηξε στὴ μέση τους μὲ γυμνὸ γιαταγάνι..

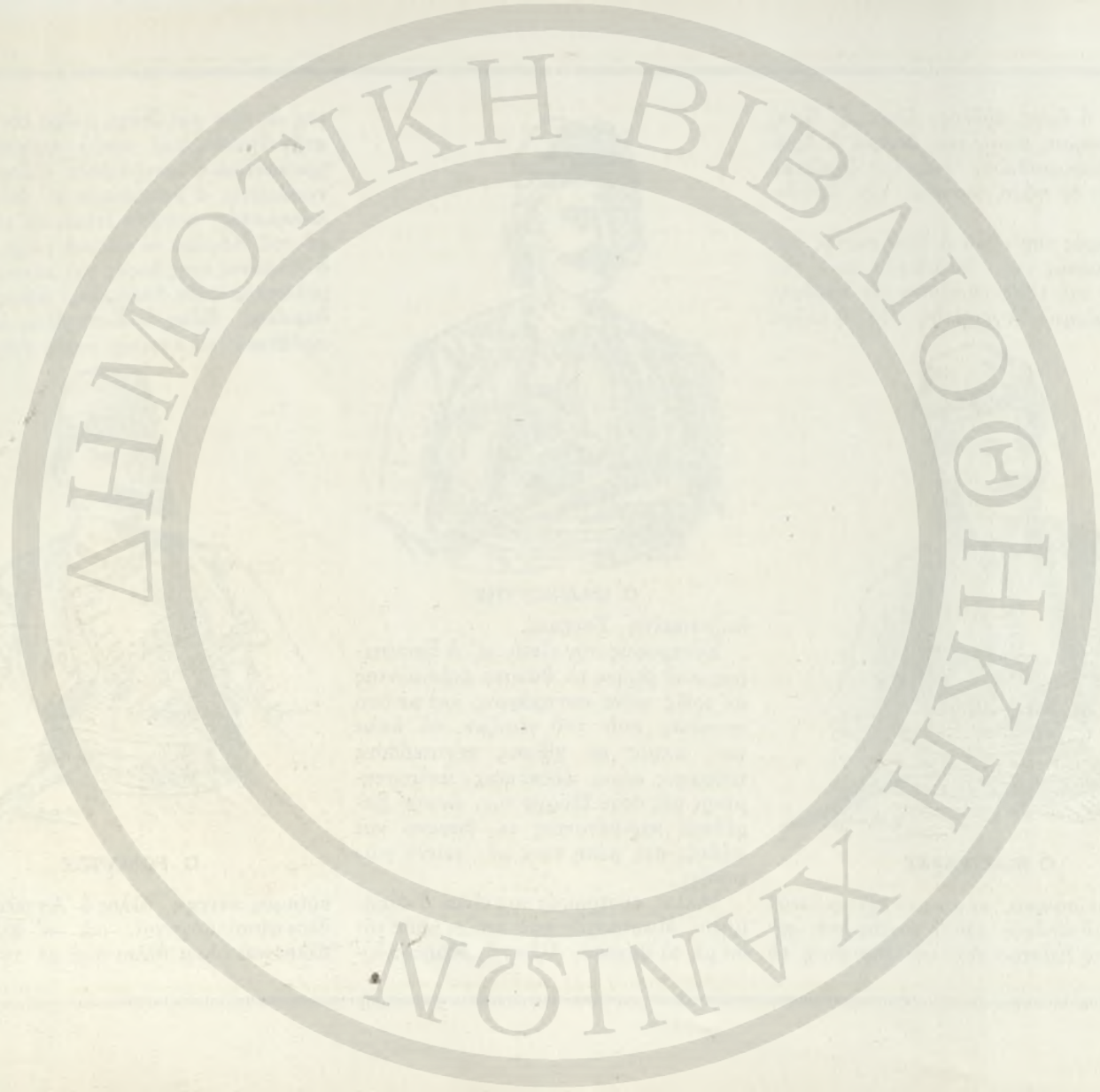
Ἄλλος σύντροφός του εἶναι ὁ ἀτρόμητος Μαστραχᾶς ποὺ παίξει κάθε τόσο μὲ τὸ θάνατο, ἄλλος ὁ Μαρογιώ-

γης ὡς ποὺ μιὰ ἄτυχη μοῖρα τὸν ρίχνει στὴν ἀγκαλιά του νεκρὸ πεσμένο ἀπὸ χριστιανικὸ φθονερὸ βόλι, ἄλλος ὁ Ἀνικολιώτης ὁ θυμόσοφος κι' ἀτίθασος πολεμιστὴς, ποὺ δὲν λείπει ἀπ' τὸ πλευρὸ τοῦ Κόρακα σὲ καμμιά μάχη, ἄλλος ὁ Ρωμᾶνος ἕνας βαρὺς καὶ πάντα βαθὺς μελετητὴς κάθε δυσκολίας, ἄλλος ὁ Ἀδαμάκης, ἄλλος ὁ Κατεχάκης ὁ πάντα πρόθυμος νὰ σπεύσῃ ταχὺς στὴν κάθε

Ο ΡΩΜΑΝΟΣ

χρίσιμη στιγμή, ἄλλος ὁ Ἀγγελιδάκης, ὅλοι αὐτοὶ ἀρχηγοὶ, μὰ κι' ἄλλοι κι' ἄλλοι καὶ τόσοι ἄλλοι ποὺ μὲ τὸ χαμὸ

Ο ΑΔΑΜΑΚΗΣ

νας τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν, ὅλλα καὶ ὅλης τῆς Κρήτης πού δὲν θὰ παρουσίαζε τὸ συντονισμό στὴ δράση πὺν πάντα ἀντέτασσε κάθε δέκα χρόνια στὴν ἀγριότητα τοῦ κατακτητή.

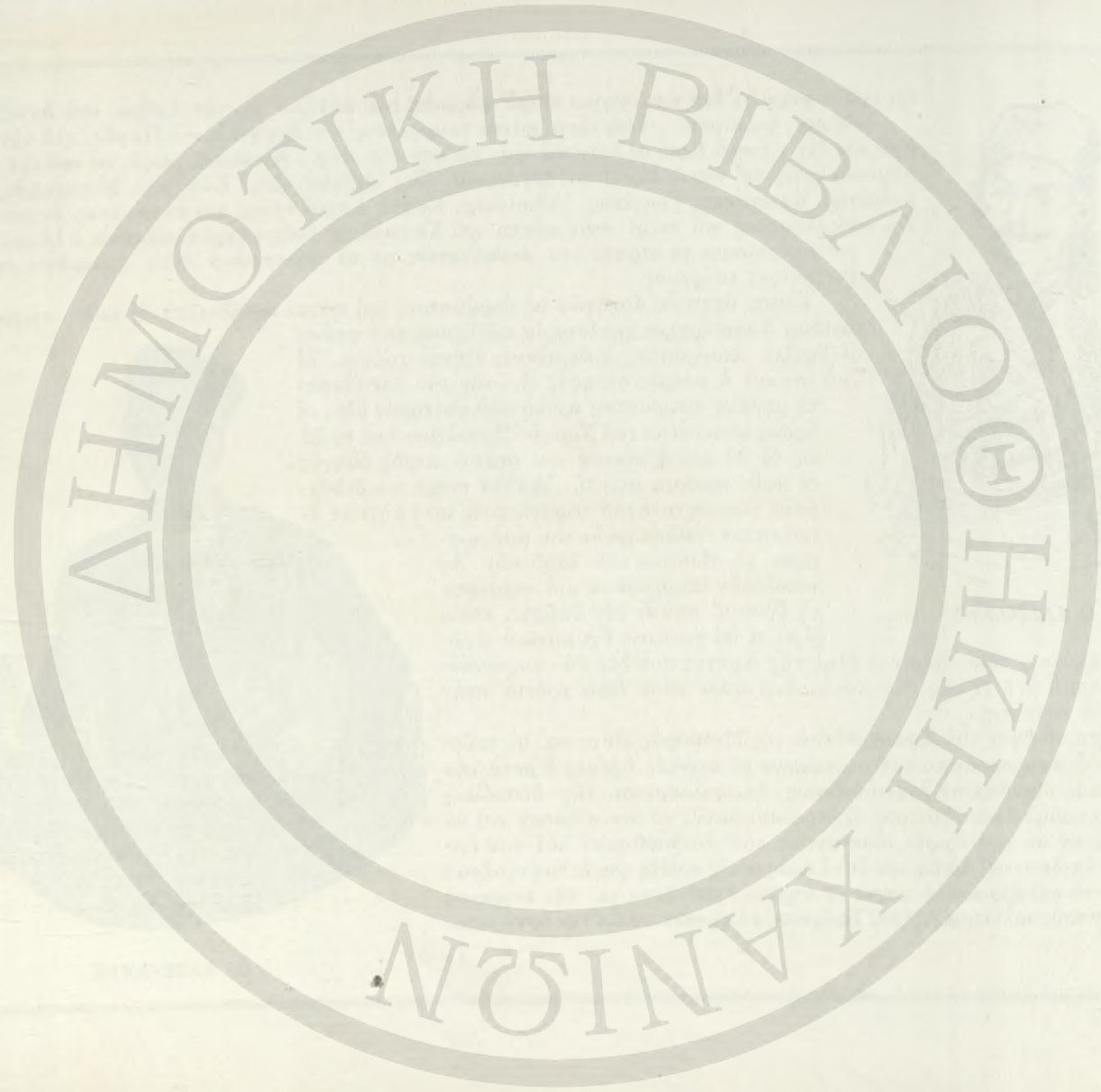
Τέτοιο ἦτο τὸ ἔπος τοῦ ἥρωος αὐτοῦ τῆς Μεσσαράς ὥστε κι' οἱ τούρκοι αὐτοί, ἐν ᾧ μπορούσαν νὰ τὸν σκοτώσουν σὲ στιγμὲς ἡμερῆς ἢ μετὰ τὴν κατάκτηση μιᾶς οἰασθήποιε ἐπαναστάσεως ἐπωφελοῦμενοι τῆς δυσκολίας πού θὰ παρουσίαζε ἓνας δεῦτερος ἄμεσος σηκωμός, νὰ τὸν πιάσουν καὶ νὰ τὸν ἐξαφανίσουν σὲ μιὰ ἔξορία, ἀπεναντίας τὸν ἐσεβάσθησαν καὶ τὸν ἐτίμησαν πάντα ἐπιδεικτικὰ, ἀδιάφορο ἂν οἱ τιμὲς αὐτὲς πολλὲς φορὲς ἐμψυχῶσαν κι' ἐτόνωναν τὸ σκλάβο καὶ τὸ ραγιά σὲ σημεῖο ἐπικίνδυνο γιὰ τὴν τούρκικη ἰσχὺν κ' ἔκαναν τοὺς καλντιριμιτζήδες Τούρκους νὰ φριάττουν ἀπ' τὴν ὀργή τους.

τοὺς κάθε φορὰ κι' ἓνα καινούργιο μικρὸ φαρμάκι τοῦ πότιζαν ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του.
—Μωρέ, φιλιότσα, —ἔτσι ἔλεγε πάντα τοὺς φίλους του ἀρχηγούς— ὁ Πασᾶς ζητᾶ τὴν κεφαλή μου καὶ δίνει ἑκατὸ λίρες σὲ κιονοῖα πού θὰ τοῦ τὴν πάη. Ἄϊντεστε, μωρέ, νὰ τοῦ τὴν πᾶμε νὰ πάρουμε μεῖς τὸ ἑκατὸ λίρες! καὶ ἔρχονται ὅλοι καρβαλάρηδες, Κόρακας, Μαστραχᾶς, Ἀϊνκολιώτης, Κατεχάκης, Ρωμᾶνος, Ἀδαμάκης, Κατὰ Χαράλαμπος καὶ πίσω τους ὀκτακόσοι ἄλλοι καρβαλάρηδες καὶ περὶ τὸν κάμπο τοῦ Καστελλιοῦ πούχει στρατοπεδεύσῃ ὁ Πασᾶς γιὰ νὰ τοῦ σκορπίσουν τὸ στρατό του σκοτώνοντας μὲ τὰ γιαταγάνια τοὺς πιασμένοι στὰ χέρια ἀμέτρητους τούρκους.

Τίμιος ἀρχηγὸς ἀρχηγῶν μὲ ἀτρόμητους καὶ πάντα πρόθυμους σὲ κάθε στιγμή καπετάνιους, δημιούργησε τὴν ἱστορία τοῦ ἥρωος πού φτάνει τὸ θρύλο, ἀκούρατος πολεμώντας ἐξῆντα χρόνια. Ἡ ζώή του καὶ ὁ μακρὸς σκληρὸς ἀγῶνας του ἀπέτέλεσαν τὴ μεγάλη πατριωτικὴ σχολὴ πού φοίτησαν ὅλοι οἱ ἥρωες καπετάνιοι τοῦ Νομοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ τὸ 21 ὡς τὸ 97 καὶ ἡ σύνεσή του ἦταν ὁ σοφὸς ὀδηγὸς σὲ κάθε κρίσιμη στιγμή. Ἀπ' τὰ σοφὰ του διδάγματα ξεπετάχτηκε μιὰ στρατιωτικὴ τακτικὴ τῶν ἀτρόμητων παλληκαριῶν του πού κράτησε τὸ αἶσθημα τοῦ λαοῦ τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν σὲ μιὰ πατριωτικὴ ἔνταση, πού ἂν δὲν ὑπῆρχε, ποὺς ξέρει τὶ θὰ γινότανε ὄχι μόνο ὁ ἀγῶνας

Ο ΚΑΤΕΧΑΚΗΣ

ΑΡΚΑΔΙ! ΑΡΚΑΔΙ!

Ἄρκαδι πού ἡ θεία, ἡ ὑπεράνθρωπη λάμψη σου φώτισε τὰ πέρατα.

Ἄρκαδι πού ἐγίνηκες ψυχὴ ὁλόκληρης τῆς Κρήτης μὲ τὸν πυρὸς τοῦ Γιαμπουδῆ!

Ἄρκαδι! Ποιὸ πνεῦμα; ποιὰ καρδιά; ποιὰ σκέψη μπορεῖ νὰ σέ ξεχάσῃ ὅσο ζῆ ἡ Ἑλλάδα, ὅσο ὁ κόσμος ὅλος στέκει;

Σὰν κάθε ἐλπίδα εἶχε λείψει, σὰν ἡ μεγάλη πόρτα τοῦ θρυλικοῦ μοναστηριοῦ ἦταν ριγμένη κάτω καὶ σὰν ὁ θάνα-

ἓνα τράνταγμα, μιὰ φλόγα, ἓνας καπνὸς καὶ ὁ χαλασμὸς πῆρε μαζί του Τούρκους, Χριστιανούς. Παιδιά, γυναῖκες, γερόντιοι, ἄνδρες, πετάχτηκαν ψηλὰ μαζί μὲ τὴ στέγη τοῦ θόλου καὶ πέφτοντας ἐκάλυψαν ὅτι ἐχθρικό βρέθηκε γύρω τους.

Πέθαναν οἱ ἀρνηταὶ τῆς ζωῆς. Χίλιες φορές ὁ θάνατος παρὰ ἡ ντροπὴ τοῦ σκλάβου.

Κανένας δὲν ξέρει Γιαμπουδῆ ποιὰ ὁρμὴ σέ συνεπῆρε. Μὰ ὅποια κι' ἂν ἦταν ἡ ὁρμὴ σ' ἀνέβασε στὰ οὐράνια. Σκαλοπάτια στὸ θεῖο ἀνέβασμα σου δὲν εἶχες μόνο τὶς ψυχὲς τῶν

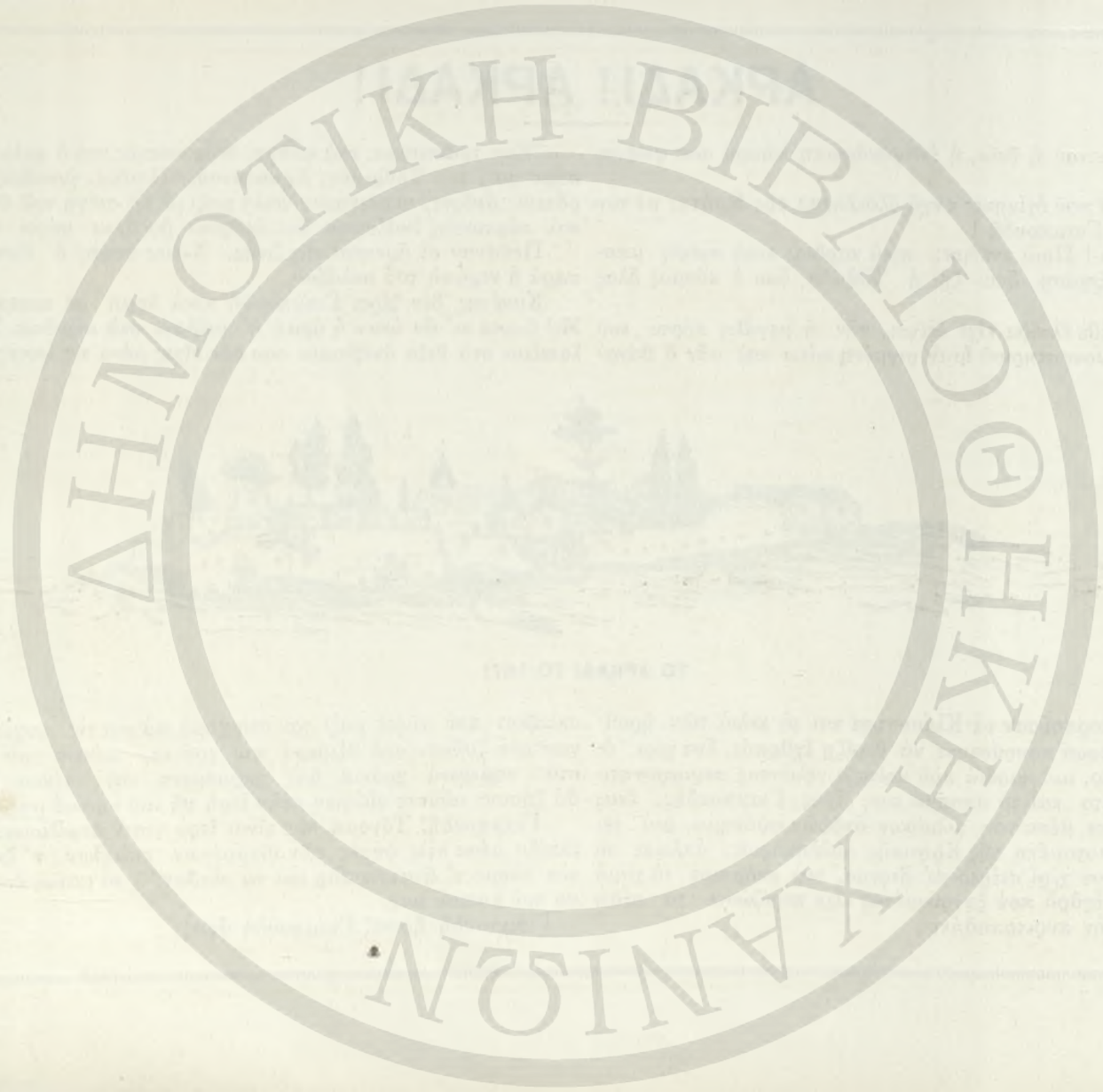
ΤΟ ΑΡΚΑΔΙ ΤΟ 1871

τος πού σκορποῦσαν τὰ Κλάουστρα καὶ τὰ κελιά τῶν ἡρωϊκῶν καλογέρων κουράστηκε νὰ θερίξῃ ἐχθρούς, ἓνα χέρι ὑπεράνθρωπο, μιὰ καρδιά πού κοιτάζε γελώντας περιφρονητικὰ τὸ θάνατο καὶ τὸ σπασμό του, ἓνας Γιαμπουδῆς, ἓνας πού κλειοῦσε μέσα του χιλιάδων ἀνδρῶν φρόνημα, μιὰ τεράστια συνισταμένη τῆς Κρητικῆς παλληκαριᾶς, ἀπλωσε τὸ ἀτρόμητό του χέρι στέρεο κι' ἄτρεμο, καὶ σκόρπισε τὸ χαμὸ στὸ γύρω ἐχθρὸ πού ξαγριομένος εἶχε περιζώσει τὰ πίσω κελιά καὶ τὴν πυριταποθήκη.

σκλάβων πού πῆρες μαζί σου στὸ χαμὸ μὰ καὶ τὶς ψυχὲς κείνων πού ζοῦσαν στὰ θλιβερά σου χρόνια, κείνων πού ζοῦν στὰ σημερινὰ χρόνια μας χαρούμενα καὶ κείνων πού θὰ ζήσουν αἰῶνες αἰῶνων στὴν ἱερὴ γῆ τοῦ νησιοῦ μας.

Γιαμπουδῆ! Τόνομά σου εἶναι ἱερὸ γιατί θεμέλιωσες τὴν ἐλπίδα μέσα στὶς ψυχὲς τῶν θλιμμένων σκλάβων κι' ἔκαμες τὸν κόσμο ν' ἀνατριχιάσῃ καὶ νὰ αισθανθῆ τὸ ματωμένο πόνο τοῦ νησιοῦ μας.

Γιαμπουδῆ ἤρωα! Γιαμπουδῆ ἄγιε!

ΙΕΡΕΣ ΕΣΤΙΕΣ

Ἡ φυλή σὲ σᾶς ἱερά κρυφὰ σκολεῖα ὀφείλει τὴν ἀνάστασή της. τὴ σκλαβωμένη γῆ; Τὸ φῶς αὐτὸ πού ξεχύθηκε ἀπ' τ' Ἀρκα-

Τὸ θεῖον πῦρ πού σεῖς μὲ τὴν τόση αὐταπάρνηση τῶν δι' ἐφώτισε κείνους πού τύφλωναν στὰ μαρτύρια τοῦ νησιοῦ καλογήρων σας κρατήσετε ἄσβετο ἑκατοντάδες χρόνια, ἡ ἱερὴ φλόγα πού ἡ δυνατὴ σας πίστη πρὸς τὴν ἀνάστασι τῆς φυλῆς διετήρησε ἀκοίμητη, ἡ οὐράνια πνοὴ πού σᾶς ἐμπνεύσασε τὴν ἐγκαρτέρηση, αὐτά, καὶ μόνον αὐτά, ἦσαν οἱ μεγάλοι συντελεσταὶ τῆς ἀναγεννήσεως. Ἀπ' τὶς χαράδρες καὶ τὶς κορφές τῶν βουνῶν, πού δηγήτρια, τ' Ἀρέτι, τὰ Κρεμαστά, τὸ Γοργολαῖνι, ἡ Κρουσᾶς εἶχε θεμελιώσει ἡ προφητικὴ διαίσθησις τῶν ἀσκητεῶν-σταλλένια, τὸ Τοπλοῦ, οἱ Ἀσώματοι, τ' Ἀρσάνι, ἡ Ἀνώπο-

ΤΟ ΓΚΟΥΒΕΡΝΕΤΟ

Ἰερεῖς ἔστιτες, ἀκοίμητες φλόγες, κυψέλες τοῦ πόνου καὶ τῆς ὀδύνης μιᾶς ὀλόκληρης φυλῆς, ἂν ἐλείπατε, σεῖς ἡ φυλὴ δὲ θὰ σηκωνότανε ἀπ' τὸ φριχτὸ πεσιμὸ τῆς.

ΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΑΡΚΑΔΙΟΥ

Ἄν ἐλείπαν τὰ μοναστήρια τὶ θάταν σήμερα ἡ Ἑλλάς; Ἀπὸ πού θάπαιρναν φλόγα οἱ λαμπαδηφόροι τῆς ἐλευθερίας κι' ἀπὸ πού θάπαιρναν φωτιά οἱ πυροὶ τοῦ Ἀρκαδίου πού φώτισαν μὲ τὸ ὑπέροχο ἀθάνατο φῶς τους

λσι; Ἄς τὸ σκεφθῆ καθ' ἑκάστη χωριστὰ κι' ἄς μὴν αἰσθαν-

μας κι' εἶδαν τὶς φριχτὲς πληγές του καὶ τοῦφεραν τὸ βάλσαμο τῆς θεραπείας.

Τὶ θάταν ἡ Κρήτη σήμερα ἂν δὲ βρισκότανε τὸ Πρέβελι, τ' Ἀρκαδί, τὸ Γκουβερνέτο, τὸ Καθολικό, ἡ Ἁγία Γωνιά, τὸ Βροντήσι, ἡ Ἀγκάραθος, τὰ

Σαββαδιανά, ὁ Ἐπανοσήφης, οἱ Ἀπεξανές ἡ Ὀσταλλένια, τὸ Τοπλοῦ, οἱ Ἀσώματοι, τ' Ἀρσάνι, ἡ Ἀνώπο-

θῆ, ἂν μπορῆ, στὴν ψυχὴ του τὴν ἀνατριχίλα τοῦ φόβου.

Κι' ὅμως οἱ ἱερὲς αὐτὲς ἐστίες ποὺ γάλκνουν τὴν ἐλευθερία μας, σιγά-σιγά σβύνουν κι' ἐρειπώνονται. Κάθε μέρα και μιὰ πέτρα πέφτει ἀπ' τὸ ἱερό τους πύργωμα και κάθε κτύπος στὸ πέσιμό της σὰ στεναγμὸς ἀντηχεῖ στοὺς τάφους τῶν ἡρώων καλογήρων ποὺ πρωτοπόρησαν στὸ μεγάλο ἀγῶνα τῆς

πολεμικό τους παιᾶνα ν' ἀντιλαλήση στὶς γύρω χαράδρες και βουνά.

Περνᾷ ὁ χρόνος καθβαλάρης δίπλα ἀπ' τὴς ἱερὲς ἐστίες ποὺ θέρμαναν μιὰ πολυβασανισμένη φυλὴ, περνᾷ ὁ χρόνος βιαστικός μέσ' τὸ διάβα του τὸ αἰσθάνεται ἀνάγκη νὰ σταματήση και εὐλαβικά νὰ κλίνη γόνυ μπρὸς τὰ ἱερά ἀπομεινάρια.

— Ζύμωνα, Ἰωνάθαν, ζύμωνα κι' ὁ φοῦρος εἶναι πυρῆς. Ὅπου και νᾶναι φεύγει ὁ Ἀγαθάγγελος και τὰ κοπέλια πρέπει νὰ φᾶνε σεβεντούκο κ' ἐλιές.

— Ντὰ γιαγύρανε τὰ μουλάρια ποὺ πήγανε τὰ φυσέκια στὴ Γέρογερη;

— Ναὶ· ἐδὰ και μιὰ ὥρα.

— Κι' ὁ γούμενος;

— Ἐπόμενε και πολεμᾷ κι' αὐτός. Ζόρε θοορῶνε οἱ δικοίμας. Πολλ' εἶν' οἱ τοῦρκοι και λίγα τὰ τουφέκια μας τὰ δικά μας.

— Λὲς νὰ μὴ βαστᾶξουνε;

— Ὁ γέρω Μα-

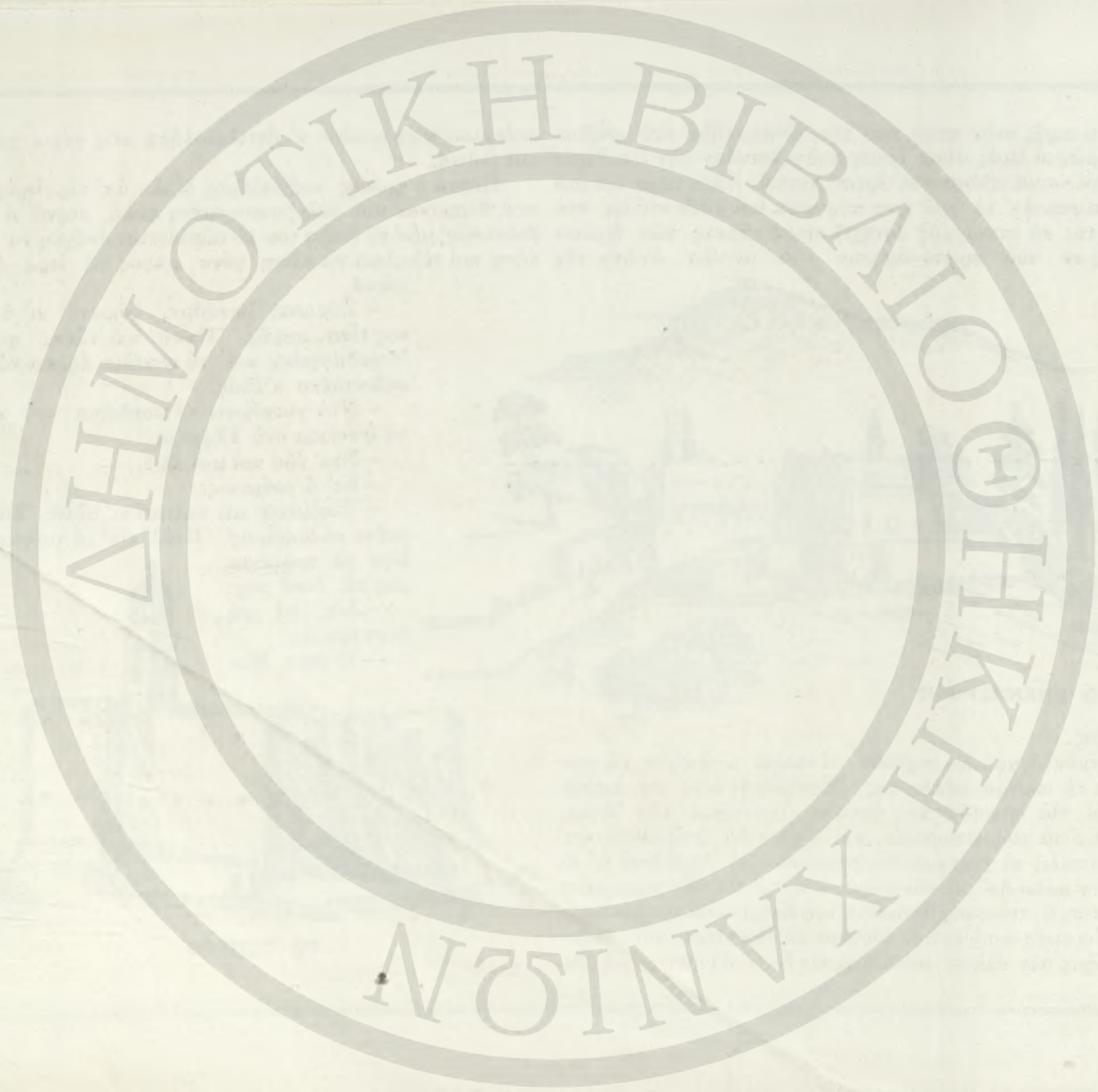
Ο ΕΠΑΝΩΣΗΦΗΣ

ἐλευθερίας.

Περνοῦν οἱ χρόνοι, περνοῦν οἱ καιροὶ κ' ἡ λήθη τὰ σκεπάζει μὲ τὸ σκούρο πέπλο της. Ἐτσι σιγὰ-σιγὰ θὰ σκεπαστοῦν και θὰ σβύσουν τὰ ἡρωϊκὰ τραύματα τῆς Ἀγίας Γωνιάς ἀπ' τὰ τουρκικὰ βόλια, τὰ αἵματα θὰ ξεπλυθοῦν ἀπ' τὴν Ἀνώπολι, τὰ γκρεμισμένα χαλάσματα τ' Ἀρκαδιοῦ θ' ἀφανιστοῦν κάτω ἀπ' τὰ νέα κτίρια ἢ κάτω ἀπ' τὰ γερασμένα νέα ἐρεΐπια, ἡ πολεμικὴ ἀντίλαλοι τοῦ Κόρακα θὰ σκορπιστοῦνε στὶς βορεινὲς μπόρες ποὺ δέρνουν τὸ Βροντήσι, και οἱ ἱερὲς συνάξεις τῶν ἄλλων μοναστηριῶν δὲ θ' ἀφήσουν πιά τὸν

ΤΟ ΤΟΠΛΟΥ

Η ΑΓΚΑΡΑΕΟΣ

νασής κάνει παράκληση. Ὁ Θεὸς εἶναι μεγάλος.

Ἔτσι, ἄλλος καλόγερος πολεμοῦσε πάντα γειναῖος, πάντα περιφρονητῆς τοῦ θανάτου, ἄλλος μετέφερε στή μάχη πυρομαχικά ἀπ' τὶς κρυφές πυριτιδαποθήκες τῆς μονῆς, ἄλλος ἐξύμωνε σεβεντούκους, μαῦρο ἀσκητικὸ ψωμὶ τῶν καλογήρων, γιὰ νὰ φᾶνε τὰ παλληκάρια ποὺ πολεμοῦσαν, κι ἄλλος, ὁ γέρω Μανασῆς, ποὺ δὲν εἶχε πιά τὴ δύναμη νὰ προσφέρει τὶς σωματικὲς του δυνάμεις στὸν ἱερὸ ἀγῶνα, ἔχει γονατίσει μπρὸς στήν ὄραία Πύλη καὶ μ' ὅλη τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς του παρακαλεῖ τὸ Μεγάλον Θεὸ νὰ δώσῃ τὴ νίκη στοὺς πολυπικραμένους ἀδελφούς του,

Τ' ΑΡΕΤΙ

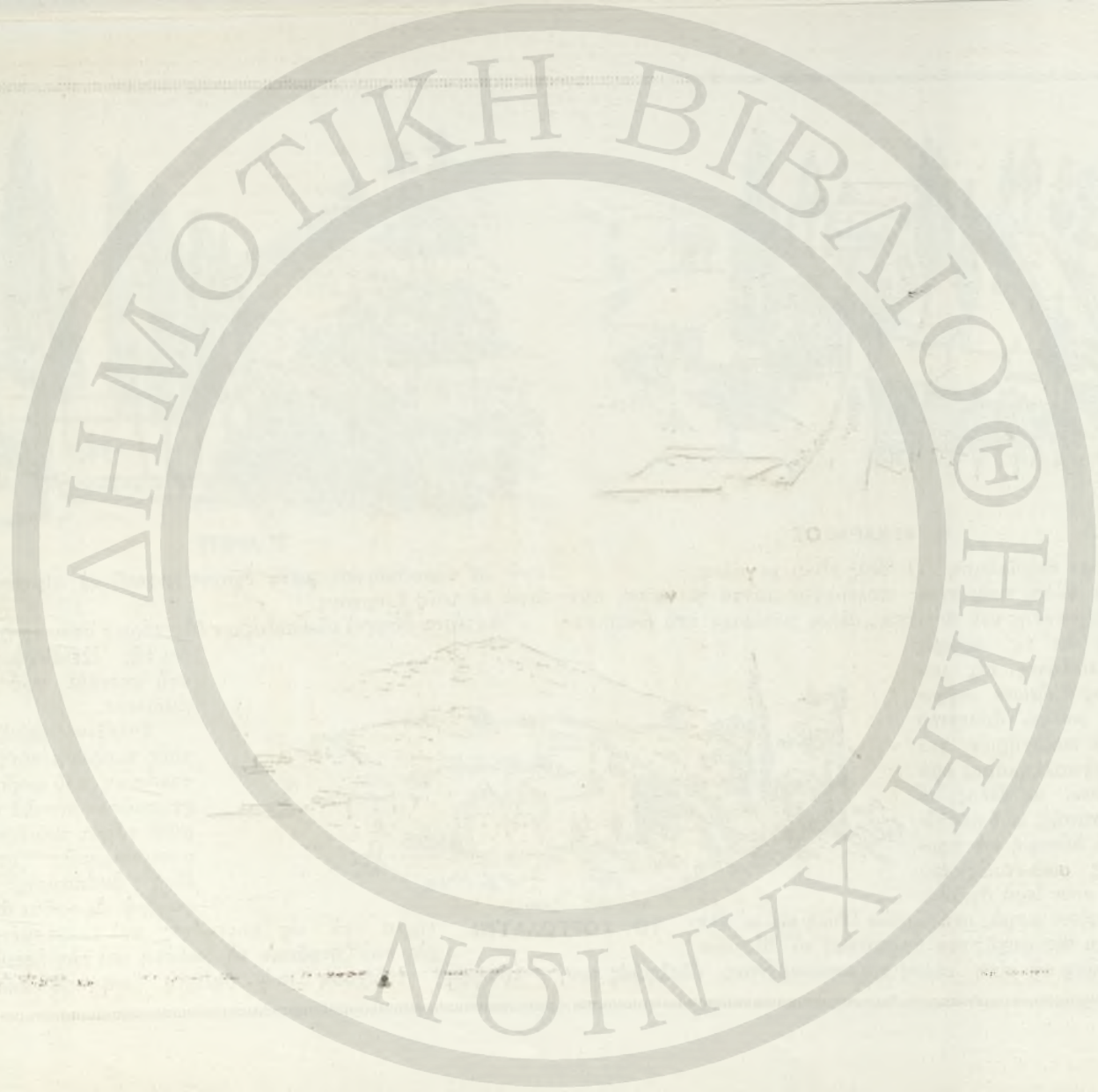
ποὺ ἀπ' τὰ ποδιαφωτίσματα ἔχουνε πιαστῆ σὲ αἵματηρὸ πόλεμο μὲ τοὺς τούρκους.

Ἀστέρια ὁδηγοὶ τῶν σκλάβων ὁδηπύρων στὸν τραχὺ δρόμο τῆς ἐλευθερίας μέσα στὸ σκοτάδι ποὺ γύρω βασίλευε.

Φιλόξενες καλύβες γιὰ τοὺς κουρασμένους στρατοκόπους ποὺ φοβισμένοι χτυποῦσαν σιγαλὶ τὴ βαρεῖα πόρτα τοῦ ἐρημικοῦ μοναστηριοῦ ζητώντας λίγη ἀνάπαυση, λίγη στοργή. Δροσὰτα ἀναπαυτήρια γιὰ τὶς πονεμένες καὶ τσακισμένες ψυχές ποὺ ζητοῦσαν τὴ γαλήνη καὶ τὴν ἡρεμία γιὰ τὴν ἐνίσχυση στὴ σκληρὴ ζωὴ τοῦ σκλάβου.

ΤΟ ΓΟΡΓΟΛΑΪΝΙ

Ὁ ποιητὴς τραγουδᾷ:

Φιλόξενα, πατρικά τὰ μοναστήρια
μητρικὲς φωλίτσες τὰ κελιά
ἀσπίδες, ἀγγαλιές, στὰ μακελιά
τῆς Ἰδέας καὶ τῆς Πίστης θυμιατήρια.

Στῆς σκλαβιάς τὴ νύχτα, γῆλιος, φῶς, μαγνάδι
καὶ τῆς θυσίας τὸ καυτερὸ δαδί
τῆς Λευτεριάς καὶ τῆς Εἰρήνης τὸ κλαδί
ἢ Ἁγία Λαύρα, ὁ Ἄθως, τὸ Σινᾶ, τὸ Ἀρκάδι.

Τὸ Εὐαγγέλιο καὶ τῆς Φύσης τὸ τετράδι
τὸ Ράσο, τὸ Ὄπλο, τὸ Ἀλέτρι, τὸ Τσαπί
τὸ θεμέλιο λιθάρι στὸ Γιαπί
καὶ τῆς Δίψας τὸ ἀστεῖρευτο πηγάδι.

Φιλόξενα, πατρικά, τὰ μοναστήρια
μητρικὲς φωλίτσες τὰ κελιά
μὲ στοργικὰ γάδια καὶ φιλιὰ.
τοῦ βρασμένου τοῦ μούστου πατητήρια.

Βάλσαμο τῆς παρηγορίας ποῦ δίνετε, ἱερὲς ἐστίες, στίς
μαραμμένες ψυχές τῶν ραγιαδῶν κ' ἐλπίδες ποῦ μὲ σιγαλὴ
μυστικόπαθη φωνὴ μέ-
σα στὰ σκοτεινὰ κελιά
μουρμουρίζετε στὸ τρο-
μαγμένο ἀπὸ τοῦ διαγω-
μένου χριστιανοῦ, αὐτὰ
ἦταν τὰ θεμέλια ποῦ
στηρίχτηκε ἡ ἐλευθε-
ρία. Εἶστε οἱ βωμοί, οἱ
ἀκοίμητοι βωμοὶ ποῦ
δεχόντανε τοὺς στεναγ-
μοὺς τῶν κουρασμένων
καὶ τίς τρεμάμενες φω-
νὲς κείνων ποῦ σκύφ-
ταν ζητώντας σωτηρία
ἀπ' τοῦ Μεγάλου Θε-
οῦ τὴ δύναμη. Γιὰ προ-
σάναμα τῆς ἀκοίμητης
φωτιάς, ποῦ μὲ πίστη
διατηρούσατε χρόνια
καὶ χρόνια πέρνατε τὴ
φλόγα τοῦ πόνου τῶν γυναικῶν ποῦ ὁ-
λόγυμες χόρευαν μπρὸς στὸν
ξαπλωμένο στὸ πλούσιο ντιβᾶ-

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΑΝΩΠΟΛΙΣ)

νι τοῦ Γιαννίσαρου. Ἐχόρευαν πάνω στὸ ρόβι ἢ στὰ σκάγια
πέντε-πέντε δέκα-δέκα ἢ καὶ πενήντα μαζεμένες, καὶ στὸ πέ-
σιμό τους, ποῦ ἀνεκά-
τενε τὰ γυμνά τους κορ-
μιά, ὁ γιαννίσαρος
γελοῦσε μὲ τὸ φοιχτὸ
γέλιο του καὶ κάγχα-
ζε στὴν ὀδύνη καὶ στὰ
δάκρυα τῶν σκλάβων.
Ὡρὲς ὀλόκληρες στὸν
κουραστικὸ χορὸ ὡς
που νὰ βαρεθῇ ὁ φοιχ-
τὸς γιαννίσαρος κι ἄλ-
λες νὰ δώση στοὺς
δούλους του, ἄλλες
στοὺς φίλους του κι
ἄλλες νὰ κρατήση μα-
ζί του γιὰ νὰ συμπλη-
ρώση μὲ νυκτερινὰ ὄρ-
για τὴ βδελυρὴ του ἀ-
νανδρία. Οἱ στεναγμοὶ
τῶν γυναικῶν αὐτῶν
δυνάτευαν τὴ φωτιά τῶν θείων ἐστιῶν κι
ὁ πόνος τους γινότανε μαρουῦτι ἔτοιμο νὰ τιναχθῇ στὴν πρῶ-

τη στιγμή και να τραντάξει συθέμελα του τυράννου τους πύργους.

Πόσες φορές οι καλόγηροι δὲ βρέθηκαν μπρὸς στ' σκληρὴ πάλη με τοὺς ἑαυτοὺς των γερόμενοι πάνω στὴ μελέτη τῶν Ἀγίων Γραφῶν καὶ πόσες φορές δὲν ἀνετριχίασαν μπρὸς στὴν αὐστηρὴ ἐντολὴ τοῦ «οὐ φρονεῖσης!»

Πόσες φορές ὁ πονεμένος καλόγηρος δὲν ἀφῆκε στὴν

Η ΚΟΥΦΗ ΠΕΤΡΑ

τὴν «Κολώνα» ἢ στὸν κλεφτοπόλεμο.

Καὶ πόσες φορές δὲν ἀναγκάστηκε παίζοντας με τὸν πόνο τῆς ψυχῆς του νὰ γέρονι τὸ κεφάλι του ὑποταχτικὸ μπρὸς στοῦ τούρκου τὴν ἀπαίσια ὀρμή.

Δὲν εἶνε μιὰ, δὲν εἶναι δυὸ οἱ ἱστορίες τῶν μοναστηριῶν ἐκείνων ποὺ σὲ μιὰ νύχτα ἐρημώθηκαν, γιατί οἱ μεθυσμένοι γιαννίτσοροι ἔσφαξαν μὲς στὴν ἐκκλησιά ὅλους τοὺς καλογέρονες. Ποιὰ τραγωδία ἀπ' ὅλες νὰ πρωτοθυμηθῶ, ποιὰ νὰ πρωτογοιάσω; Τῆς Ὁδηγήτριας τὴν ἀγρία πάλη, τοῦ Ἀρχαδιοῦ τὸ χαμό, τῆς Ἀνώπολης τὴ σφαγὴ, ἢ τὰ βάσανα τῶν ἄλλων μοναστηριῶν ποὺ κάθε τόσο πλήρωναν με τὸ αἷμα τους τὸ φόρο τῆς πίστεώς των πρὸς τὸ μακρονὸ αὐριον;

Κι' ὅμως ποτέ μήτε μιὰ μέρα, μήτε μιὰ στιγμή δὲν ἀποκαρτέησαν καὶ δὲν ἐδείλιασαν στὸ μεγάλο πρωτοπορικὸ τους ἔργο. Μήτε μιὰ ὥρα δὲν ἀφῆκαν ἀχρηστὴ κι' ἀχρησιμοποίητη γιὰ τὴν ἐθνικὴ προσπάθειά τῆς κατατρεγμένης φυλῆς.

Ἄγια Τράπεζα πίνω τὸ στραυρὸ γιὰ ν' ἀρτάσῃ τὸ τουφέκι των καὶ τὸ γιαταγάνι του καὶ νὰ τραβήξῃ πρὸς

Η ΚΥΡΙΑ (ΓΩΝΙΑ)

στὸ μεγάλο πρωτοπορικὸ τους ἔργο. Μήτε μιὰ ὥρα δὲν ἀφῆκαν ἀχρηστὴ κι' ἀχρησιμοποίητη γιὰ τὴν ἐθνικὴ προσπάθειά τῆς κατατρεγμένης φυλῆς.

Πότε μὲ τὸ ψαλτῆρι καὶ τ' ὀκτωῆχι στὸ χέρι ὁ γέ-
ρω καλόγερος γεφτός μπρός στὸ τζάκι καὶ γύρω τὰ παι-
διά τῶν ἀτίθασων κλεφτῶν ἢ τῶν σκορπισμένων στὶς
ἄκρες τῶν χιονισμένων βουνῶν ἀρματωλῶν, τὰ ὠδηγοῦσε
σιγὰ - σιγὰ πρὸς τὴ μυστικὴ κρυφὴ δύναμη τῆς φυλῆς
γιὰ νὰ ἀρματώσῃ τὴ ψυχὴ τους καὶ νὰ ἀνεβάσῃ τὸ
πνευμά τους ὡς εἰς τὴ σταθερὴ ἐλπίδα, μεταγγίζοντας στὴν
τροφερὴ καὶ δεκτικὴ τους ψυχούλα τὴν πίστη τῆς Ἐ-
λευθερίας.

Πότε στὶς σκοτεινὲς νύχτες ὁ βρεμένος καὶ κουρασμέ-
νος καλόγερος μὲ τρόπο τραβοῦσε πρὸς τ' ἀπόκρημνα

ΤΟ ΠΡΕΒΕΛΙ

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ

σπηλιάρια γιὰ νὰ κρύψῃ τὰ πυρομαχικά ποὺ οἱ πιστοὶ
«ἀδερφωχοῖ» μάζευαν στὰ κελιά τῶν καλογήρων, γιὰ
τις στιγμὲς ποὺ περιμεναν νὰρθοῦν ἕνα ἡλιοφώτιστο
πρωῖ, ἢ ἕνα σκοτεινὸ βράδυ.

Πότε σὰ μέλισσα δουλεύοντας ὅλη μέρα σὲ ἥλιος
καὶ βροχὲς μάζευαν μὲς στὶς κηφέλες τους ὅ,τι μπορού-
σαν γιὰ νὰ τὸ διαδέσουν μιὰ μέρα στὴν ὥρα τῆς ἀνάγ-
κης.

Καὶ πότε ἀφήνοντάς τα ὅλα στὸ «ἔλεος τοῦ Θεοῦ»
παίρναν τὰ τουφέκια τους κ' «ἐμαδάρωναν» ἀκολουθών-
τας τοὺς προφήτους Χαϊνήδες.

Ἔτσι τὰ ἱερά αὐτὰ ἐρεῖπια φωτισμένα μὲ τὴ λάμ-
ψη τῆς θυσίας τῶν καλογήρων τοὺς περνοῦν τὸ μακρὸς
τοῦ χρόνου, ὡς ποὺ νὰ σβύσουν καὶ νὰ χαθοῦν μέσα στὸ

ΤΑ ΣΑΒΒΑΘΙΑΝΑ

θεῖο φῶς καὶ τὴν ἱερὴ λάμψη ποὺ ἡ αὐτοθυσία τους τοὺς χάρισε. Μὰ καὶ μετὰ τὸν ἀφανισμό τους ἡ ἀνταύγεια τοῦ φωτοστεφάνου των θὰ δείχνῃ τὴν ἱερή τους θέση στὸ στρατοκόπο ποὺ ἀπὸ διαίσθηση θὰ ζητᾷ νὰ διακρίνῃ τὸν τόπο ποὺ χαλκεύτηκε ἡ λευτεριά τῆς φυλῆς του.

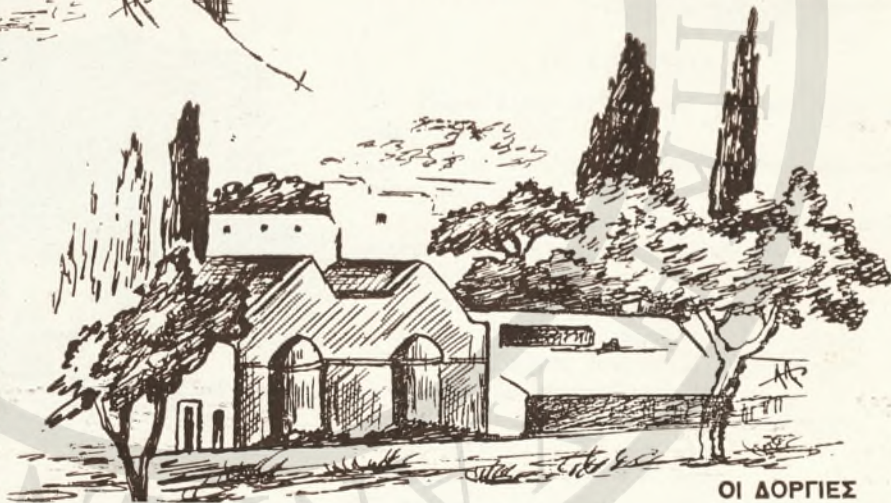
Κάλου τὰ μεσάνυχτα—ποιὸς ἔφρει;—ἴσως ὁ ἀντίλαλος τῆς βαθειᾶς χαράδρας νὰ φέρῃ στὸν ἀξέγνωστο διαβάτη τὸ στεναγμὸ καὶ τὸ παράπονο τοῦ σφαγμένου γούμενου. Κι' ὁ στεναγμὸς ἴσως νὰ μούρμουρίζῃ μέσα στὸ

φύλλωμα τῆς γέρικης ἑληᾶς, ποὺ σὰ βαρδιάνος ἀκοίμητος κάθεται στὴν ἄκρη τοῦ κρηνοῦ, τὴν παλῆ τὴν ξεχασμένη ἱστορία τῆς μονῆς.

Κι' ὁ διαβάτης-σαματᾶ νὰ τὴν ἀκούσῃ μουρμουριστὴ καὶ σιγαλὴ ἔτσι ποὺ τοῦ τὴν λείει ἡ γέρικη ἑληᾶ.

«—Ἐνα βράδυ ὅλοι οἱ καλογέροι, σκυφτοί, ἄκουαν τ' ἀπόδειπνο ποὺ ὁ μικρὸς δόκιμος μὲ τὴ γλυκούλα φωνή του διάβαζε. Ὁ Γούμενος κείνη τὴν ἡμέρα στὸ διπλανὸ χωριὸ βρέθηκε στὸ σκοτωμὸ μιᾶς γυναίκας ποὺ δὲν ἄφησε τὴν κόρη της νὰ τὴν πάρῃ ἕνας γιανίσαρος καὶ τώρα ἡ ψυχὴ τοῦ Γούμενου ἀπ' τὴν πληγὴ ποὺ πῆρε τὸ πρωτὸ κλαίει κ' οἱ καλόγηροι τὸ διακρίνουν στὸ θλιμμένο του πρόσωπο ποῦναι χυμένο καὶ κέρινο.

«Μὰ ἡ πόρτα τοῦ μοναστηριοῦ χτυπᾷ κι' οἱ

ΟΙ ΔΟΡΓΙΕΣ

καλόγηροι κόβουν τὴν προσευχή τους. Ποιὸς νᾶναι τέτοια ὥρα; Πὼς βρέθηκε στὴν κορφή τοῦ βουνοῦ; Εἶνε ἐχθρὸς ἢ ἀδελφὸς διωγμένος;

«—Ἀνοιξε, Γούμενε, ἀκούεται ἡ δυνατὴ φωνὴ καὶ νέο πὶὸ δυνατό χτύπημα χτυπᾷ τὴν πόρτα.

«—Δὲν εἶναι χτύπημα ἀδερφοῦ, λένε ὅλοι καὶ τρέχουν πρὸς τὴν πόρτα ἀμίλητοι πατώντας στὶς ἄκρες τῶν ποδιῶν τους.

—«Ἀνοιξτε, μωρὲ, νταβραμπάδες.

«—Μὰ ποιὸς εἶναι; Ἴντα θὲς τέτοια ὥρα στὸ μοναστήρι; Δὲν ἀνοίγομε.

«—Εἶμ' ὁ Ἀμέντ' Ἀγᾶς κι' ἂν δὲν ἀνοίξετε θὰ σᾶσε κάψω ὅλους. Ἀνοιξτε, μωρὲ, καὶ δὲ σᾶς πειράζω.

«—Ἀμνώξε στὸν Ραμπῆ πὼς δὲ θὰ πειράξης τὸ μοναστήρι.

«—Ἀμνώγω, μωρὲ, στὸ Ραμπῆ μου πὼς δὲ σᾶς πειρά-

ΤΑ ΚΡΕΜΑΣΤΑ

ξω. Εἶμαι κουρασμένος καὶ βρέχει. Θέλω νὰ κοιμηθῶ σὲνα κελί.

«—Μὴν ἀνοίξης, Γούμενε, προτοῦ ἀρματοθούμε, λέει ὁ ξανθογένης μοναχός.

«—Μὴ φοβάσαι, παιδί μου. Ἴσως ὁ κακόμοιρος νᾶναι κουρασμένος. Οἶκος Θεοῦ εἶναι τὸ μοναστήρι.

«—Μὴν ἀνοίξης, Γούμενε.

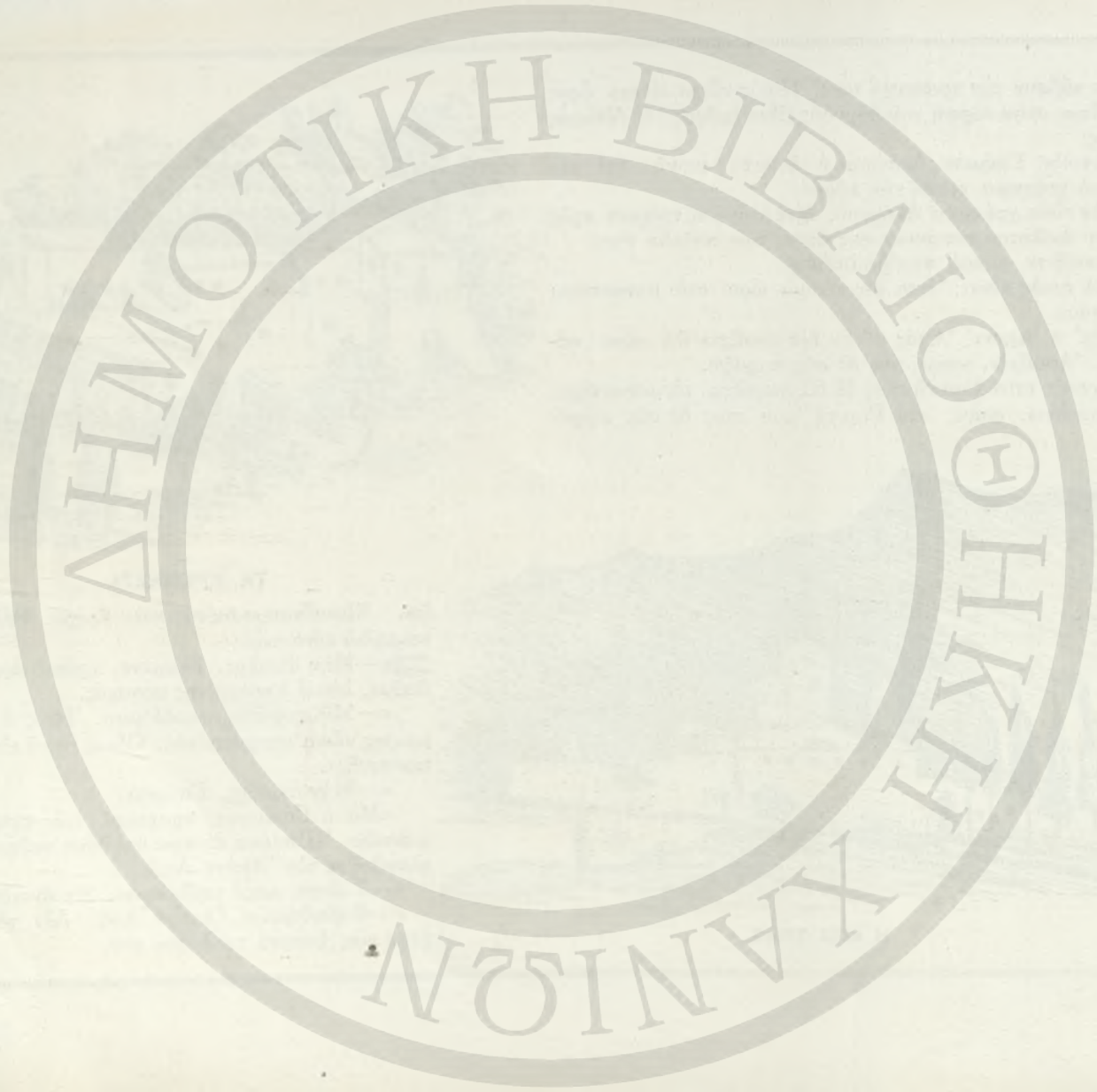
«Μὰ ὁ Γούμενος προχωρεῖ καὶ τραβᾷ τὸ μάνταλο. Ἡ πόρτα ἀνοίγει καὶ δέκα τούρκοι ἀκλουθοῦνε τὸν Ἀμέντ' Ἀγᾶ.

«—Γιάντα, μωρὲ ταβλόπιστε, δὲν ἀνοίξεις;

«—Φοβηθήκαμε, Ἀμέντ' Ἀγᾶ! Δὲν τὸ κατέχαμε πὼς ἦσουνά τουλόγου σου.

Η ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ

«—Γκιουρηνδες! ετοιμάσετε νὰ φᾶμε.

«—Σαρακοστή ἔχομε, Ἀμέντ' Ἀγᾶ, μὰ νὰ βροῦμε θέλει...

«—Σφάζετε ὄρνιθες, μωρέ.

«Κ' οἱ δυστυχισμένοι καλόγηροι μὲ τρόπο τρέχουν ὁ ἕνας ἀπὸ δῶ κι' ὁ ἄλλος ἀπὸ κεῖ γιὰ νὰ ετοιμάσουν τότε θέλει ὁ Ἀμέντ' Ἀγᾶς. Μόνο ὁ ξανθομάλλης μοναχὸς δὲν πιστεῖει στοὺς ὄρκους τοῦ τούρκου καὶ πάει στὸ δοχεῖο τοῦ πατητηριοῦ πού ναι κρυμμένα τὰ ὄπλα γιὰ ν' ἀρματωθῆ. Κλουθᾶ του κι' ὁ Μελέτιος καὶ σὲ λίγο κι' ὁ Ἰωνᾶς. Ἀρματωμένοι οἱ τρεῖς περιμένουν τὴ δύσκολη στιγμή. Εἶναι κρυμμένοι πίσω ἀπ' τὰ δεμάτια τὰ κλίματα ποῦχουν στιβαγμένα στὴν αὐλή.

«Οἱ Τούρκοι τρῶν καὶ πίνουνε κι' οἱ καλογέροι στέκουνται γύρω καὶ περιποιούνται.

«—Κάτσε, Γούμενε, νὰ φᾶς.

«—Εὐχαριστῶ, Ἀμέντ' Ἀγᾶ, μὰ ἐδείπνησα.

«—Φᾶε, λέω, φωνάζειμ' ἄγρια φωνή ὁ Ἀγᾶς.

«—Μὰ νηστεύω. —Στὸ διάβολο ἢ πίστη σας, ταβλόπιστοι.

«Οἱ καλόγηροι κιτρινίζουν καὶ νωϊόθουν τὴν καταστροφή ποῦρχεται. Ἕνας κάνει νὰ βγῆ ἔξω μὰ τὸν εἰχνει ἡ πρώτη τουφεκιά στὸ κατῶφλι τοῦ ξενῶνα.

«—Ὠρκίστηκες, Ἀμέντ' Ἀγᾶ.

«—Ὁρκὸς ποῦ δίνεται σὲ γκιαουρηνδὲν πιάνεται, κερατόπατα καὶ μὲ τὸ μαχαίρι του τὸν σκοτώνει.

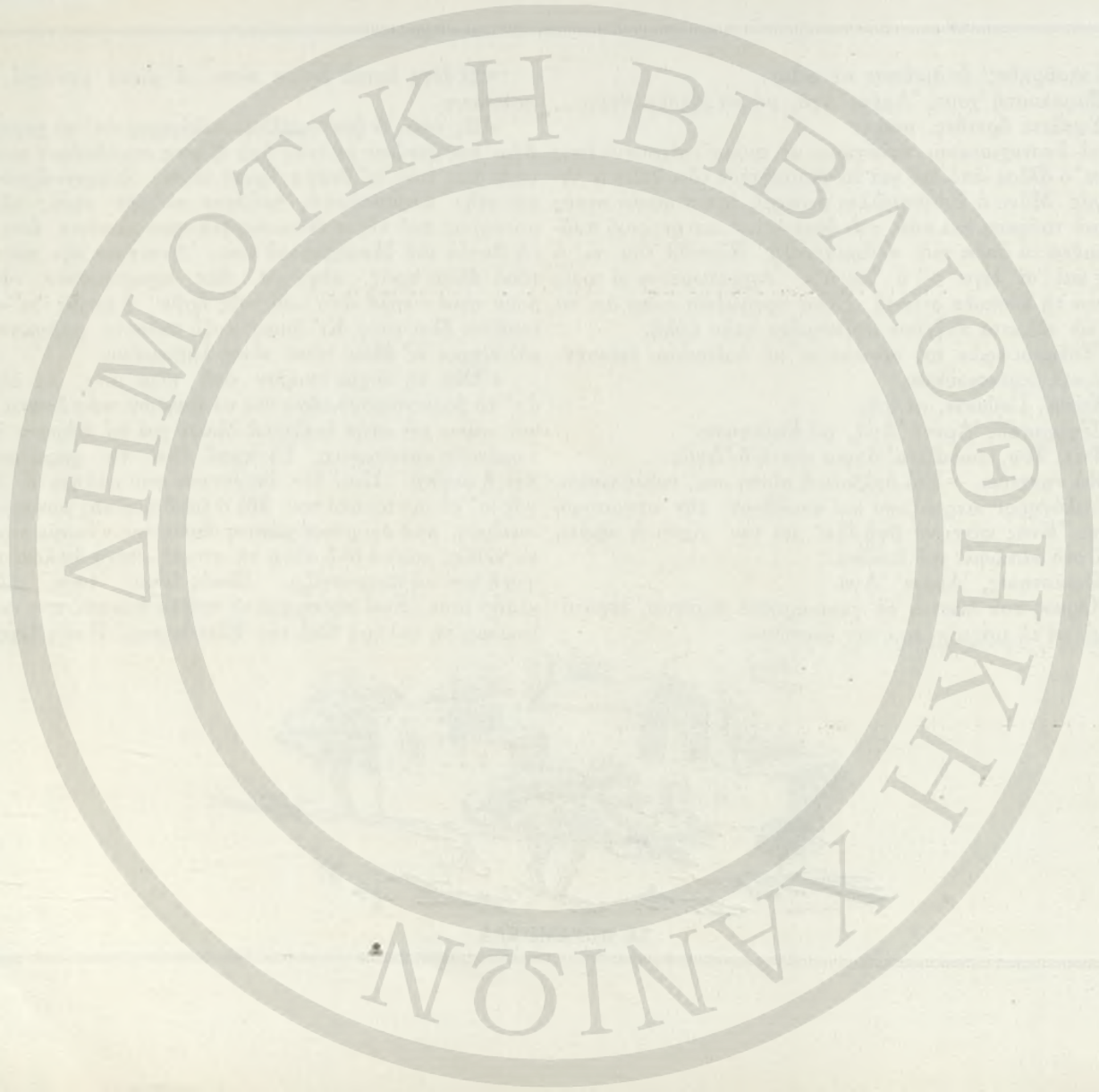
«Σὲ λίγα λεπτά ἔχουν πέσει οἱ μισοὶ μοναχοί. Οἱ ἄλλοι παλεύουν.

«Ὡς τόσο ὁ ξανθομάλλης καλόγηρος ἀπ' τὸ χαμηλὸ παραθύρι τοῦ ξενῶνα μὲ τοὺς δυὸ ἄλλους σιμαδεύουν καλὰ καὶ σὲ κάθε βόλι τοὺς κι' ἕνας τούρκος πέφτει. Ξεφρενιάζουν οἱ Τούρκοι στὴν ἀπροσδόκητη βοήθεια ποῦρθε στοὺς κλεισμένους μοναχοὺς ποὺ εἶχαν ἔτοιμους γιὰ «κουρμπάνι», ἔτσι ποὺ λὲν τὴ θυσία τοῦ Μπαϊραμιοῦ τους. Ἀνοίγουν τὴν πόρτα μὰ ὡς τόσο ἄλλοι τρεῖς, πέφτουν. Δὲν προφταίνουν νὰ καταλάβουν καλὰ—καλὰ ἀπὸ ποῦ τοὺς ἤρθε ὁ χαμὸς κι' εἶναι σκοτωμένοι ὅλοι τους. Κι' ὅμως μαζί μαυτοὺς χάθηκαν καὶ ἕξη καλόγηροι κι' ἄλλοι τόσοὶ εἶναι λαβωμένοι.

«Ὅλη τὴ νύχτα σκάβαν στὴ ρίζα μου, νὰ ἐδῶ κάτω ἀπ' τὸ βορεινὸ μου κλῶνο γιὰ νὰ θάψουν τοὺς ἔντεκα τούρκους καὶ πάνω κεῖ στὴν ἐκκλησιὰ δίπλα γιὰ νὰ θάψουν τοὺς σκοτωμένους καλογέρους. Τὸ πρωτὶ ὅλη τὴ χαράδρα κάλυπε ἡ σιωπὴ. Ποτὲ δὲν ἀκούστηκε ποῦ χάθηκε ὁ Ἀμέντ' Ἀγᾶς κι' οἱ συντρόφοι του. Μὰ ὁ ξανθομάλλης μοναχὸς, ὁ Ξωπατέρας, ποὺ σκόρπισε χίλιους θανάτους κ' ἔκαμε τὴν τουρκιὰ νὰ κλαίη, κάπου ἐδῶ αὐτὴ τὴ στιγμή θάχῃ ἀφήσει τὴν ἱερὴ ψυχὴ του νὰ φτερουγίζη. Ποιὸς ξέρει; Ἴσως στὸ βορεινὸ κλάδο μου. Ἐκεῖ πρόσφερε τὰ πρώτα θύματά του γιὰ νὰ μαλακώσῃ τὴ σκληρὴ Θεὰ τῆς Ἐλευθερίας. Ποιὸς ξέρει;»

ΤΑ ΠΕΡΑΜΠΕΛΑ

Ο ΠΑΛΜΕΤΗΣ

—Τὸ νοῦ σου, Ἀρετῆ, μὴ μοῦ σφάλης στὰ κουδουνίσματα.

—Μὴ φοβάσαι.

—Ὅντεν εἶναι δυὸ χτύπα πιὸ δυνατὰ γιὰ νὰ καλακούω.

—Ἄμε στὴ βάρδια σου· μὴ φοβάσαι λέω.

Κι' ἔτσι ἡ ἀδερφή τῶν περιφημῶν Νιώτων γίνηκε ὁ βαρδιάνος τοῦ Παλμέτη τοῦ τρομεροῦ αὐτοῦ ἐκδικητῆ ποῦχε βρεῖ τὸ μονοπάτι τοῦ θανάτου στὸ δρόμο τοῦ Στρούμπουλα. Ἐκεῖ παραμονεύοντας τοὺς Τούρκους ποὺ περνοῦσαν ἀπ' τὸ Κάστρο γιὰ τὸ Ρέθυμνο καὶ τὰ Χανιά κι' ἀπ' τὰ Χανιά πρὸς τὸ Κάστρο, περίμενε τὸ κουδούνισμα τῆς Ἀρετῆς γιὰ νὰ ἐτοιμαστῆ. Ἡ ἠρωίδα καθισμένη στὴν κορυφὴ ἑνὸς λόφου «ἐβίγλιζε» κρατῶντας ἓνα κουδούνι. Ἄμα διάκρινε τὸν τούρκο νὰ πλησιάζη χτυποῦσε ἓνα χτύπο, ἄμα διάκρινε δυὸ τὰ κουδουνίσματα ἦταν διπλά. Καὶ στὴ στροφή ὁ Παλμέτης τοὺς περίμενε. Δυὸ τουφεκιές ἢ μιὰ μὲ τὸ γαταγάνι του κι' ὁ τούρκος ἀπόμεινε νεκρός. Καὶ γὰρ φορὰ ἀπ' τὰ στήθια τῆς Ἀρετῆς ἔφευγε ἓνας ἀναστεναγμὸς γιὰ τὸν ἀρραβωνιαστικὸ τῆς ποῦχαν σκοτώσει οἱ Τούρκοι κι' ἓνα δάκρυ στὴν ἱερὰ μνή-

Ο ΠΑΛΜΕΤΗΣ ΚΙ' Η ΑΡΕΤΗ

μη του. Ἀναρροίθιμες ζωὲς τούρκων γιὰ τὴν ἐκδίκηση τῆς καὶ κάθε φορὰ πλύσιμο τοῦ δρόμου μὲ ὑγρὸ σφουγκίρι γιὰ νὰ μὴ μείνη σταλαματιὰ αἱμότου καὶ προδοθῆ ὁ βωμὸς τῆς ἐκδικήσεώς των. Τραβοῦσαν τὰ πτώματα στὸν τάφο τοῦ Παλμέτη καὶ τάρριχναν μέσα. Ἔτσι τώρα, μέσα στὸ βαθὺ σπηλιάρι σωροὶ τὰ κόκκολα μαρτυροῦν τὴ θεία ὀργὴ τοῦ Παλμέτη καὶ τῆς Ἀρετῆς. Μὰ στὸ τέλος μιὰ ἄστοχη μπάλλα τοῦ Παλμέτη τὸν πρόδωσε κι' οἱ Τούρκοι τὸν ἔμαθαν. Ὁ θάνατός του ἦταν μαρτυρικός καὶ φριχτός, μὰ τὸ γέλιο του τὴν ὥρα ποὺ πέθαινε ἦταν ἡ φριχτότερη τιμωρία τῶν τυρράνων.

Κάπου ἐκεῖ στὸν περίφημο τάφο πάνω, ποῦναι τώρα γεμάτος κόκκαλα, ἡ ψυχὴ τοῦ Παλμέτη κάθε βράδυ θὰ φτερουγίζη συντροφιασμένη μὲ τὴν θλιμμένη ψυχὴ τῆς Ἀρετῆς τοῦ Νιώτη. Ποιὸς ἔξερει; Ἴσως οἱ χαράδες τοῦ Στρούμπουλα ν' ἀντηχοῦνε τὶς σκοτεινὲς νύχτες ἀπ' τὰ χαρούμενα γέλια τοῦ Παλμέτη, ποὺ θὰ περιτρέχη τὶς ἄκρες περιμένοντας ν' ἀκούσῃ τὸ κουδούνισμα ἀπ' τὴν ψηλὴ βίγλα τοῦ βουνοῦ, ἢ τὸν περίφημο Ἀράπη ποὺ ὑπεχρέωσε γιὰ νὰ γλυτώσῃ τὴ ζωὴ του νὰ πηδήξῃ πάνω ἀπὸ τὸ φαρδύστεμο τάφο βρῖσκοντας τὸ θάνατο στὴν ἀδυναμία του τὴν ἴδια.

—Ποιὸς ἔξερει;

ΟΙ ΜΑΡΗΔΕΣ

Γιοι του Ἀρχηγού Μονοφατίου Ἰωάννου Μαρή του ἡρωϊκοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ ἀνδρός ποὺ ὁ Ἀλβανὸς Μουσαφᾶ Πασᾶς τῆς Αἰγύπτου δὲν ἄφηνε εὐκαιρία νὰ μὴν τὸν κολακεύσῃ, ἦσαν τὰ τρία ἀντάλληλά-ρια ὁ Γεώργιος, ὁ Στέφανος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος. Ὁ πρῶτος Ἀρχηγὸς τοῦ Μονοφατίου μὲ βρῆθους σὲ κά-

Κ. ΜΑΡΗΣ

Γ. ΜΑΡΗΣ

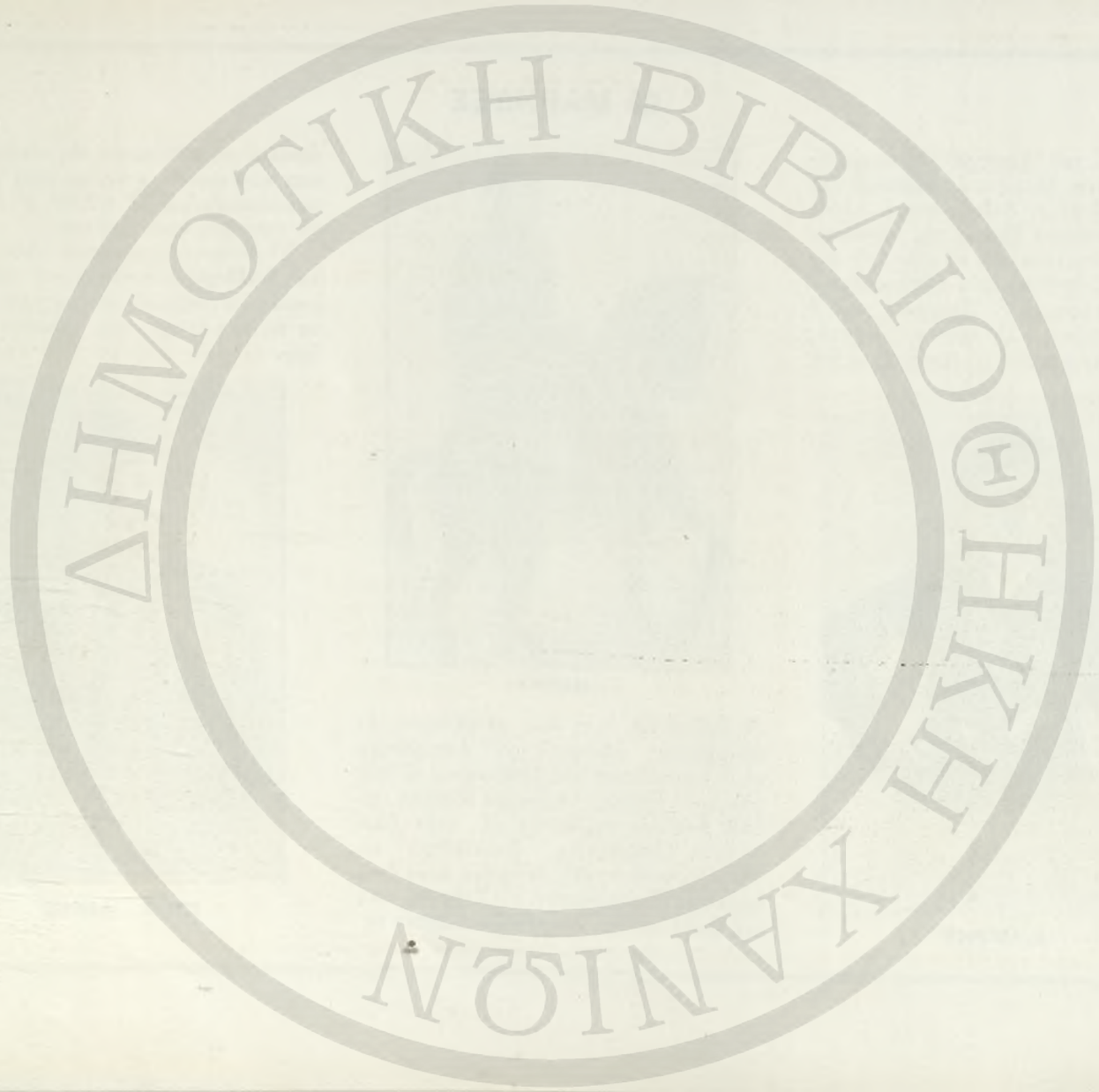
θε ἀγωνία του τοὺς δυὸ μικρότεροὺς δ-πλαρχηγούς ἀδελφούς του διακρίθηκε στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1866 πάντα τὸ δεξιὸ χέρι τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Κόρακα, σὲ κάθε δύσκολη περίσταση, σὲ κάθε ἐπι-κίνδυνη ἐπιχείρηση. Σκοτώθηκε τὸ 1878 ἀφήνοντας στὴ θέση του τοὺς δυὸ ἡρωϊκοὺς ἀδελφούς του τὸ Στέφανο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, ποὺ ἀκολουθώντας τὰ

ἡρωϊκὰ παραδείγματα τῆς οἰκογενείας των συνέχισαν τὸν ἀγῶνα τους στὶς ἐ-παναστάσεις τοῦ 78, 89, 96, 97 ὅσπου τὸ νησί μας λευθερώθηκε.

Ὁ Μαρογιώργης ἦταν ἀπὸ τοὺς πρὸ διαλεχτοὺς συντρόφους τοῦ Κόρακα κ' ἡ συμβολή του σὲ κάθε ἀγῶνα ὡς τὸν ἀτυχὸ θάνατο πάντα ἦταν δυνατὸς συντελεστὴς νίκης.

ΣΤΕΦ. ΜΑΡΗΣ

ՀԱՄՈՒՏԻՔԻ ԲԻԲԼԻՕԹԵՒՈՒՆԻԿ
ՆԱՆԻՐՆԵՐԻ ՆԱԿԱՐԱԿ

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΖΑΝΗΣ

Ο Μανώλης Καζάνης από τὸ Μαρμακέτο τοῦ Λασηθίου ἦταν ὁ περίφημος «Χαϊνῆς» τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. ἔχοντας συντρόφους του τοὺς ἄλλους «χαϊνῆδες» τοὺς ὀπλαρχηγοὺς Μανώλη Μουρέλλο τὸ πρωτοπαλιῆγάρο του, Μανώλη Δατσέρη, Χατζῆ Γεώργη Γιαμάκη, Γιώργη Κουνάλη, Μιχαῖλη Κουτσουράκη, Γιώργη Φούσκη καὶ Μανώλη Γιανναδάκη βρισκότανε σάν ἀπὸ μηχανὴ ἐδίκητῆς στὴν κάθε ἀδικία πού οἱ σκληροὶ Γιαννίτσαροι ἔκαναν στοὺς χριστιανοὺς. Ἦταν ὁ ἐξολοθρευτῆς τοῦ σκληροῦ Σκιζόραχου καὶ τοῦ αἰμοβόρου Πιλαφομεμέτη ὡς τὸ 1821 πού ἔχοντας ὀπλαρχηγούς του τοὺς ἀνωτέρω χαϊνῆδες του ἔλαβε μέρος σ' ὅλους τὶς μάχες ἀπ' τὰ Σφακιά ὡς τὴ Σητεία. Μὰ κάθε φορά πού κόπαζε ὁ δεκαετῆς ἀγῶνας στὴν Κρήτη ἔφενυγε

Ο ΚΑΖΑΝΗΣ

γιὰ τὴ Στερεὰ Ἑλλάδα γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὸν κατὰ τῶν τούρκων ἀγῶνά του. Αὐτὸς κι' οἱ ὀπλαργοὶ του ἦσαν οἱ μόνοι Κρητικοὶ πού βρέθηκαν στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου καὶ στὴν ἔξοδο ἔδειξαν θαυμαστὸ ἥρωϊσμό πληρωθέντος μόνο τοῦ Γιαμάκη καὶ τοῦ Μουρελομανώλη. Ἀφ' οὗ ἔλαβαν μέρος σὲ πολλὰς μάχες στὴ Στερεὰ καὶ τελευταία στὴ μάχη τοῦ Φαλήρου ὑπὸ τὸν Καραϊσκάκη—ἐκεῖ πληγώθηκε κι' αὐτὸς καὶ

γιὰ δεύτερη φορά ὁ Μουρελομανώλης καὶ ὁ Κουνάλης—κατέβηκαν πάλι κάτω καὶ συνέχισαν τὸν ἀγῶνα τους ὡς τὸ 1830. Ἀπέθανε τὸ 1846, στὴ Νάξο ἀπὸ πείνα, ξεχασμένος ἀπ' τοὺς ἐλευθερωμένους Ἕλληνες ὅπως καὶ τόσοὶ ἄλλοι ἥρωες θρυλικοὶ τῶν Κρητικῶν ἀγῶνων.

ΟΙ ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΟΙ

Σκληρὴ ἢ ἱστορία ἀπὸ ἀγνοια κι' ἀγνώμονες κείνοι πού λευτερώθηκαν μετ' τὸ αἶμα τῶν ἡρώων «Χαϊνῆδων» καὶ τῶν θρυλικῶν «σεϊτάνηδων» τῶν δαιμόνων» ποῦλεγαν οἱ Τούρκοι πασάδες, ἀφήκαν ἀγνωστα σχεδὸν τὰ ὀνόματά τους κι' ἀπόκρυψαν τὸ ἔργο τους κάτω ἀπ' τὸ θαμπὸ πέπλο τοῦ παρανομισμοῦ ἢ—ποιὸς ξέρει—πίσω ἀπ' τὸ φίλαντο ἢ μικροφιλόδοξό τους παραπέτασμα.

Γι' αὐτοὺς τοὺς ξεχασμένους καὶ λησμονημένους ἥρωες ἀφιέρωσα τὴ μικρὴ μου δύναμη καὶ μάξιμα καὶ μαξιμὰ σάν μέλισσα κάθε στοιχείο ἱστορικὸ κι' ἄρχισα τὴ δύσκολη οἰκοδόμηση τοῦ τροπαίου πού θ' ἀντιπροσωπεύει τὶς ψυχὰς καὶ τὶς σκέψεις ἐκείνων πού πρόσφεραν ἢ τὴ σέψη τους ἢ τὴ δύναμη

Ο ΚΟΚΚΙΝΙΔΗΣ

τῆς ψυχῆς τους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδος μας.

Ἀπ' τὴ μεγάλη, τὴν κοσμοϊστορικὴ ἐποχὴ τοῦ 1821 ὡς τὴν ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὁ Κρητικὸς Ἄγωνας ὄχι μόνο ἀγνοήθηκε ἀπ' τοὺς διευθύνοντας ἀλλὰ καὶ πολλὲς φορές σχεδὸν πάντα παρημποδίστηκε. Τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ φωτισμοῦ μιᾶς μισόσκοτισμένης περιόδου, ἡ μοῖρα μοῦδωκε—κι' ὁμολογῶ πὼς παρ' ὅλο τὸν ὄγκο τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀποστολῆς ἡ μικρὴ μου δύναμις δὲ δειλιάζει, γιὰτὶ αἰσθάνομαι μέσα μου ριζωμένη τὴν αἴσθησι τῶν δικαίων καὶ τῆς ἱερᾶς ὑποχρέωσης πρὸς ἐκείνους ποὺ εἴτε ἀκούσια εἴτε ἐκούσια λησμονήθηκαν καὶ παραγνωρίστηκαν—να μικράνω ἐγὼ τὴν ἀδικία αὐτὴ πρὸς τοὺς ἥρωας καὶ νὰ ἀποκαταστήσω στὴν εὐγνωμοσύνη τοῦ Κρητικοῦ καὶ γενικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ποὺ τοὺς ὀφείλει.

Ο ΜΟΥΡΕΛΛΟΜΑΝΩΛΗΣ

Τὸ πρῶτο μου αὐτὸ ἀναμνηστικὸ λευκῶμα ὡς καὶ τὸ δεύτερο ποὺ θ' ἀκολουθήσει δὲν εἶναι ἱστορία, μήτε τέτοια ἀξίωση ἔχει, ἀλλ' εἶναι ἓνα μικρὸ μνημόσυνο, λίγος λιβανωτὸς ποὺ καίω στὸν ἐρημικὸ ναὸ τῆς προσευχῆς μου ποὺ ξεχειλίζει ἀπὸ εὐγνωμοσύνη πρὸς τὶς ψυχὰς τῶν ἡρωϊκῶν ἐλευθερωτῶν τοῦ νησιοῦ μας.

Τὰ δύο μου αὐτὰ ἀναμνηστικὰ λευκώματα εἶναι σὰν δύο διακοσμητικὰ δενδράκια ποὺ φυτεύω μπρὸς

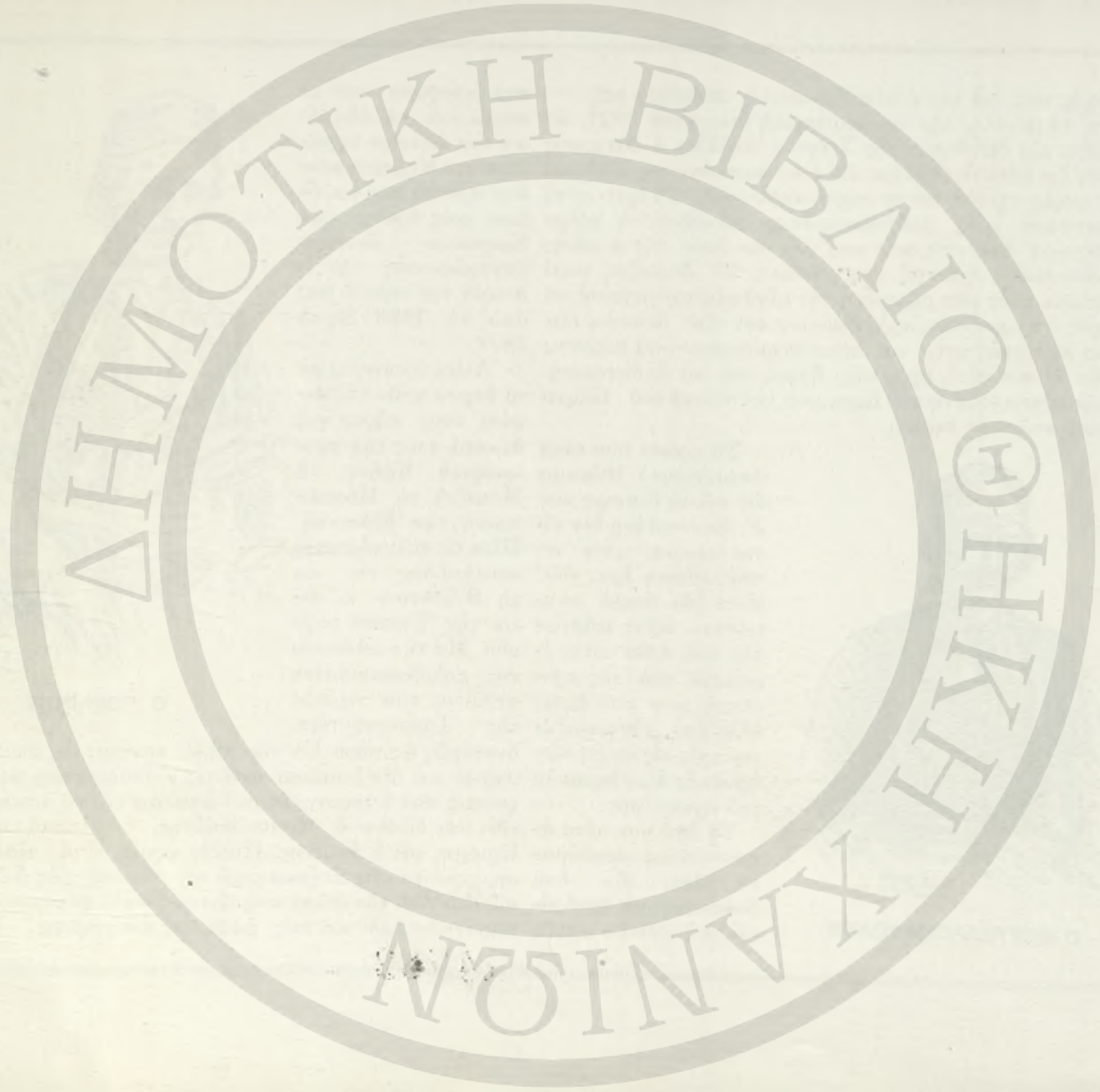
στὸ διάδρομο ποὺ ἀνοίγω γιὰ νὰ ὀδηγήσω τὸν ἀκάτεχο νεοέλληνα στὸ Κρητικὸ πάνθεο ποὺ θὰ κλείσω ὄλους τοὺς ἥρωας τῶν Κρητικῶν ἀγώνων συγγράφοντας τὴν ἱστορία τοῦ νησιοῦ μας ἀπὸ τὸ 1669 ὡς τὸ 1898.

Ἄλλοι ἐρευνηταὶ μὲ τὸ θερμὸ πόθο τῆς σοφίας τους πῆραν γιὰ θέματά τους τὴν προἱστορικὴ Κρήτη, τὴ Μινωϊκὴ, τὴ Μεσομινωϊκὴ, τὴν Ἑλληνικὴ, ἄλλοι τὶς πολυκύμαντες μεταπτώσεις τῆς ὡς τὴ Βυζαντινὴ καὶ ἄλλοι τὴν Ἑνετικὴ περίοδο. Μὰ τὴν τελευταία τῆς πολυβασανισμένης περιόδου, τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας,

δυστυχῶς ὡς τώρα δὲν τὴν πῆρε κανένας ὡς σκοπὸ του μοναδικὸ καὶ δὲν ἐκοπίασε κανένας ν' ἀνασκευάσει τὶς μοχθηρὲς ψευτιὲς τοῦ ἱστοριογράφου Τρικουπῆ καὶ νὰ συναρμολογήσει τῷ μᾶς δίνουν ὁ Κρητοβουλίδης, ὁ Παπαδοπετρακῆς, ὁ Κριάρης καὶ ὁ Ψιλάκης. Πολλὲς φορές κ' οἱ τέσσαρες του συμφωνοῦν στὶς ἀλήθειες, μὰ τὶς περισσότερες ὁ ἓνας παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν ἄλλον στὶς ἀγνοίες ποὺ φέρουν στὸν ἄδικο παραγνωρισμὸ καὶ στὶς ἐπιζήμιες ἀνακριβείες.

Ο ΚΟΚΚΙΝΗΣ

Ο ΝΙΩΤΗΣ

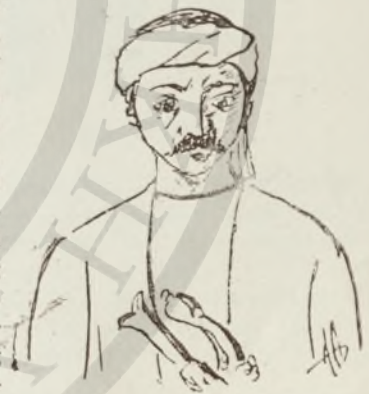

Ο ΣΚΟΥΛΑΣ

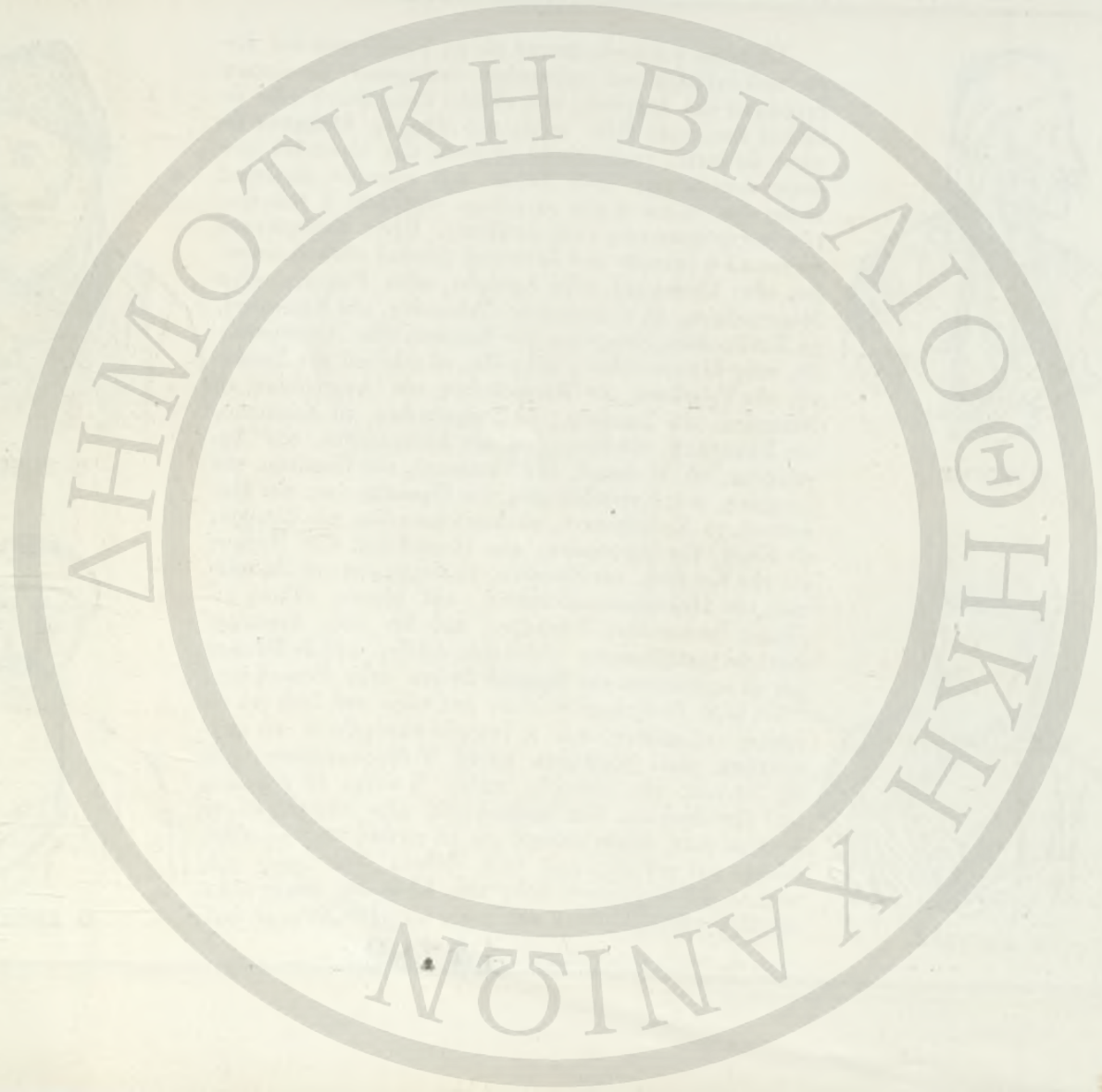
Ὡς τώρα πολλοὶ ἔσπευσαν νὰ μὲ βοηθήσουν στὸ ἔργο ποῦ ἀνέλαβα καὶ μοῦστείλαν ἀντίγραφα ἀγνώστων ἐγγράφων καὶ διηγήσεις ποῦ εὐκόλα ἐξακριβῶνω τὴν ἀλήθειά τους πρὸς ἄλλες πηγές ποῦ εὐτυχῶς ὑπάρχουν ἀκόμα ἀφθονες, γιὰ εἴτε τὰ ἐγγόνια, εἴτε τὰ παιδιά τῶν παραγνωρισμένων ζοῦν ἀκόμα καὶ κρατοῦν στοργικὰ τὸ ὅτι εἴτε ἡ φωνὴ τῶν προγόνων των, εἴτε ἡ διήγησι τῶν συντρόφων. τους τοὺς μετέδωκε. Εἶναι θλιβερώτατο νὰ σιωπᾷ ἡ ἱστορία τὸν ἕμνο ποῦ χρωστᾷ σὲνα Κοκκινίδη, σὲνα Μαστραζᾷ, σὲνα Λακέρδα, σὲνα Ρωμᾶνο, σὲνα Μαρογιώργη, σὰ ν' ἀγοῆ τὸν Ἀδαμάκη, τὸν Κρασιώτη, τὸ Ξανθοῦδιδη Ζωγράφο, τὸν Καζάνη, τὸν Ἀλεξομανώλη, τοὺς Μπογιατζήδες, καὶ μόλις νὰ μιλᾷ γιὰ τὸν Σκουντῆ, τὸν Τριφῦτσο, τὸν Αἰνικολιώτη, τὸν Ἀγγελιδάκη, τὸ Νταφώτη, τὸν Σμπάκο, τὸ Στανουκάκη, τὸ Ζουδιανό, τὸν Καγιαμπῆ, τὸν Κατεζάκη, τὸν Καλημεράκη, τὸν Ἀγγελιδάκη, τὸ Μηλιαρᾷ, τὸν Τσικριτση, τὸν Παπίτσα, τὸν Χατζάκη, τοὺς Ντεντιδάκηδες, τὸν Πρεκατσούνη, τὸν Πανασανό, τὸ Χαίνογιάννη, τὸ Λαμπομανώλη, τὸ Σγουρὸ, τὸ Χάρο, τὸν Ἀργυράκη, τὸν Παπαδάκη, τὸν Νεόφυτο, τὸν Κελαϊδῆ, τὸν Ξετροῦτη, τὸ Λαμβέρρη, τὸ Δρουλίσκο, τὸν Πολυχρονοκωνσταντῆ, καὶ τόσους ἄλλους καὶ ἄλλους ἑκατοντάδες ὀλόκληρες, ποῦ δὲν τοὺς ἀναφέρω γιὰ νὰ κρατήσουν τὸν Κρητικὸ ἀγῶνα στὴν ἔντασή του, ποῖος ἔξερει ἂν ὑπῆρχε κανένας μας τώρα στὴ ζωὴ γιὰ νὰ γράψῃ γιὰ κείνους, ποῦ ἡ ἱστορία κατώρθωσε νὰ συγκρατήσῃ, γιὰ τὴν βοήθησαν κοντὰ σ' ἐγγραμμάτους κατὰ τίς στιγμὲς τῆς σκληρῆς πάλης ἢ κοντὰ σὲ μερικοὺς ποῦ εἴτε ἀκούσια, εἴτε ἐκούσια—ἄς μὴν παραδεχτῶ τὸ δευτέρο γιὰ τὴν θάνατον σκληρὸ γιὰ τὴ μνήμῃ τους μὰ σκληρότερο καὶ γιὰ μᾶς, ποῦ τοὺς θέλομε ἀνώτερου μίας τέτοιας, ἀσυμβιβάστου πρὸς τὴν Κρητικὴν ψυχὴν φιλοπρωτίας—τοὺς ἔφερασιν καὶ ποῖος ἔξερει ἂν ἔλειπαν ἐκεῖ

Ο ΖΩΝΟΣ

Ο ΣΜΠΩΚΟΣ

ՀԱՄՈՒՄԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

Ο ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ

νοι νὰ συγκατήσουν τὸν ἀγῶνα τους κατὰ τῶν χιλιάδων τούρκων ποὺ ὁ Μεχμέτ Ἄλῆς ἔστειλε γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς Κρήτης, ἂν ἡ ἄλλη Ἑλλάδα κατόρθωνε νὰ φέρῃ στὸ τέρας του τὸ μεγάλο σκοπὸ τῆς ἐπανάστασεως, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ ἀγῶνας στὴ στερεὰ ἦταν ἀμφίροπος καὶ πέντε δέκα χιλιάδες ἀξιόμαχου στρατοῦ σὰν τὸ στρατὸ τοῦ Μεχμεταλή, ποὺ ἀπασχολοῦσε

ὁ ἀγῶνας τῆς Κρήτης μποροῦσαν νὰ δώσουν τὴν ὀδυνηρότερη στροφή στὸν ὅλο ἑλληνικὸ ἀγῶνα.

Μὰ καὶ μετὰ τὴ μεγάλη αὐτὴ ἐπανάσταση, ποὺ βιάσατε δέκα χρόνια, ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἐκεῖνοι ποὺ ψυχικὰ πάντα πάνοπλοι σηκώθηκαν σὲ σκληροὺς κατὰ τῆς Τουρκίας ἀγῶνες τὸ 1841, τὸ 1858, τὸ 1866—1869, τὸ 1878, τὸ 1889, τὸ 1897,—1898, θὰ μποροῦσε ἡ φυλὴ τῶν Ἑλλήνων ἢ πολυκουρασμένη, νὰ κρατήσῃ τὴ θεία φλόγα τῆς, τὴ φλόγα κείνη ποὺ τὴν ἔκαμε νὰ δημιουργήσῃ τὰ θαυμαστὰ τρόπαια τοῦ 1912

1918; Ἡ θεία ἑλληνικὴ ἐστία τῆς ἐλευθερίας, μὴ τάχα δὲν ἐκράτησε τὴ φωτιὰ τῆς μόνο ἀπ' τὶς φλόγες τῆς Κρητικῆς ψυχῆς καὶ ἡ Θεὰ Ἐλευθερία δὲν ἦταν πάντα εὐμενῆς, γιὰτὶ δεχότανε ἀκατάπανστα ἐξίλαστῆρια θύματα τῶν Κρητικῶν τὶς ζωές;

Ξέρετε σεῖς βουνό, γνωρίσατε χαράδρα, ἀντικρύσατε πέτρα ἢ κάμπο, ποτάμι ἢ λειβάδι, ποὺ νὰ μὴ δέχτηκε μιὰ τέτοια ἐκούσια θυσία; Ξέρετε καὶ μιὰ γωνί·σα τοῦ νησιοῦ μας ποὺ νὰ μὴν ἔχη τὴν ἱστορίαν τῆς;

Ἐνα τέτοιο νησιὸν δὲν ἀξίζει τὴ θυσία ὅλων μας γιὰ νὰ συντονί-

Ο ΤΡΙΦΥΤΣΟΣ

Ο ΜΑΝΟΥΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

σωμε τις ευγνώμονες φωνές μας στον ήμνο του;

Ποιός μπορεί να μ' ἀρνηθῆ τῆ βοήθειά του γιά νά κατορθώσω νά τονίσω τόν ήμνο πού τοῦ ἀξίζει;

Ἕγμος εἶναι καί μόνο τὸνομά του Η ΚΡΗΤΗ κι' ὁμως θέλω ὅλων τῶν Κρητικῶν τις συγχορδίες γιά νά μπορέσω νά τονίσω τὸ τριγούδι πού τῆς πρέπει καί νά ὑψώσω τῆ φωνή τοῦ ήμνου μου ὡς τὸ Θεὸ, γιὰ τῆς ἀξίζει.

Πόσες φορές τὸ μάτι μου δὲν ἐζήτησε μέσα στὴν αἴθουσα τοῦ σχολείου πού διδασκόμουνα τις ἡρωϊκὲς μορφές τῶν Κρητι-

κῶν ἡρώων καί πόσες φορές δὲν αἰσθάνθηκα ὀργὴ ἀσυγκράτητη γιά τὸν ἀδικο παραγνωρισμὸ τους καί πόσες φορές ἡ ζωερὴ παιδική μου φαντασία δὲν μοῦφερε τις φυσιογνωμίες τους θλιμμένες καί παραπονεμένες γιά τὴν ἀγνώμονα λημοσύνη μας.

Κι' ὁμως τοὺς θυμοῦμαι καλὰ—ἤμουν τότε παιδὶ δέκα χρόνων γι' αὐτὸ καί στὴ μνήμη μου εἶναι ἔκτυπες οἱ ἡρωϊκὲς κορμοστασές τους—πού ξεκινούσαν γιά τὴ μάχη. Στὴ βούργια τους λίγες ἑλῆες κι' ἓνα κούκαλο κριθαρένιο ψωμί, ἓνα φλασκι νερὸ καί τίποτ' ἄλλο. Μὲ τὰ ἐφόδια αὐτὰ, καί τὴν πίστη στὸν πόθο τῆς ἐλευθερίας ξεκινούσαν ὄρες ὀλόκληρες γιά νά πάνε στὴ βάρδια. Νύχτες καί μέρες, ζέστες καί χιονιές, πεινασμένοι καί διψασμένοι, πάντα ἐκεῖ, ἀκλόνητες βίγλες ψυχί-

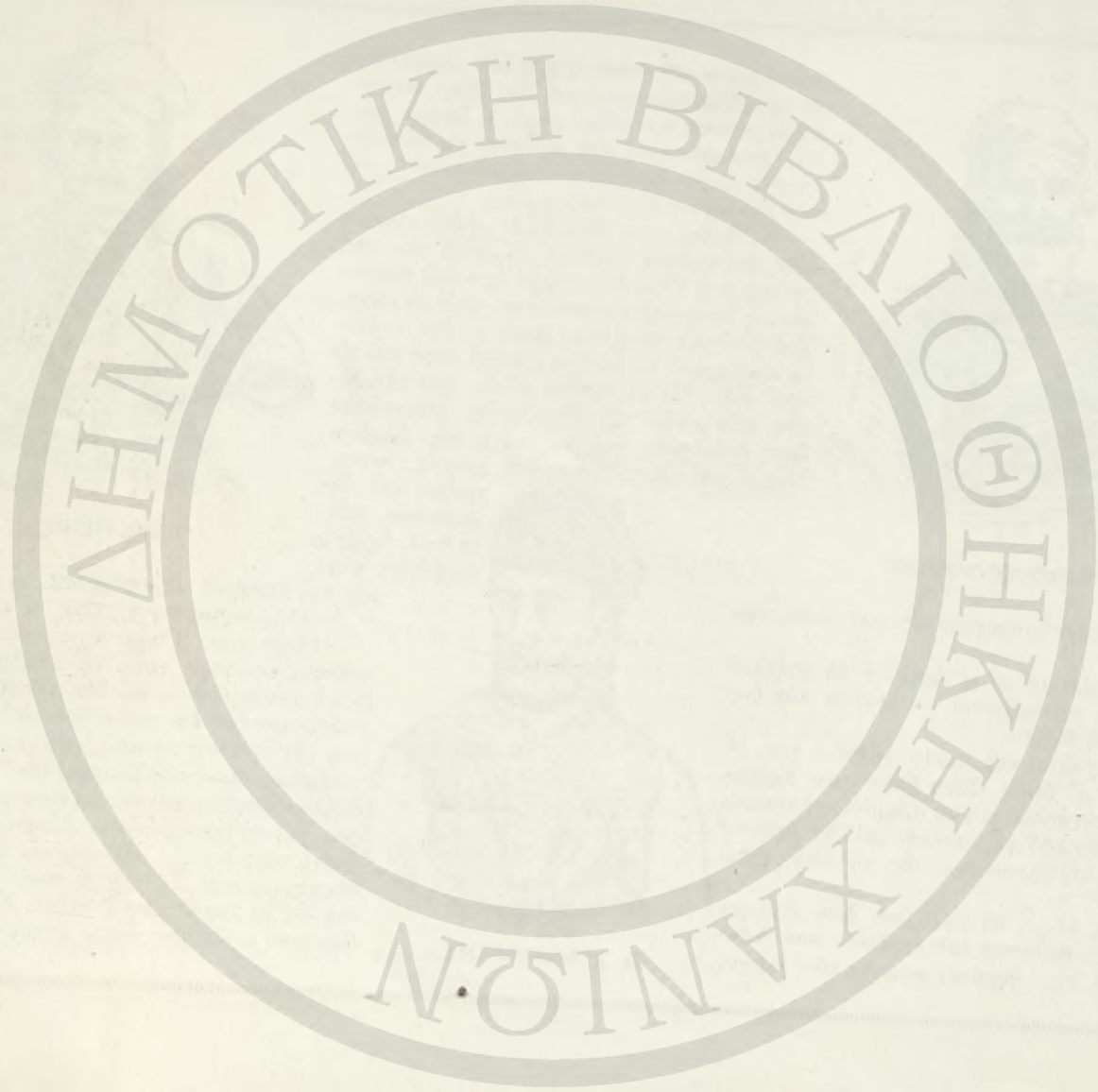
Ο ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ

Ο ΣΚΟΥΝΤΗΣ

κὲς καί φρούρια ἀρματωμένα μὲ φρόνημα κι' ἐλπίδα, περιέμεναν τὴ νίκη ἢ τὸ θάνατο.

—Πέψε μου, Γούμμενε, κάμποσους σεβεντούκους καί νερό, γιὰ τὴ τὰ παλληκάρια μου δὲ «διαντουρίζουν» καί δὲν μποροῦνε νά σημαδέψουνε ἀπ' τὴν πείνα καί τὴ δίψα. Κι' ὁμως δὲν ἔφευγαν προτοῦ δοῦν τὸν ἐχθρὸ νά τραβιέται πίσω στὰ Κάστρα του. Τότε μόνο ἄφηναν βάρδιες καί κοιμόντανε γιά λίγες ὥρες, γιά νά ξεκουράσουν τὸ ἰσχνὸ καί κουρασμένο τους κορμί. Ἦθελαν νά γελάσουν μὰ δὲν μποροῦσαν. Τὴν ψυχὴ τους ἐπίεξε ὁ πόνος καί τὸ κορμί τους ἡ πείνα. Κι' ὁμως τὴν ὄρα τοῦ κινδύνου ἀετοὶ φτερωτοὶ ἀνοίγαν

τις γιγάντιες φτεροῦγες του γιὰ νὰ παλέψουν μὲ καβαλάρηδες ἄγριους χέρια μὲ χέρια, κορμὶ μὲ κορμὶ.

Πόσες φορές σκυλεύοντας τὸ σκοτωμένο Τούρκο δὲν ἐξεφρένιασαν ἀπὸ χαρὰ ὄχι γιὰ τὸ χυρὸ ρολοῖ πούβρισαν μὰ γιὰ τὸ ψωμότυρο ποὺ βρή-

Ο ΤΖΙΚΦΙΤΖΗΣ

Ο ΑΓΓΕΛΙΔΑΚΗΣ

θυμήθηκαν τὸ Κουγι, θυμήθηκαν τὸ Σουλι, δόξασαν τὸ Μεσσολόγι μὲ τ' ἀναμνηστικά τους κι' ὅμως γιὰ τ' Ἀρκάδι, δὲν εὐρέθηκε ἕνας νὰ πῆ. Γιὰ τὴ θυσία τοῦ Φραγκοκαστέλλου, γιὰ τὴ σφαγὴ τοῦ Στήλιου τῆς Μιλιάτου ἢ τοῦ σπήλιου τοῦ Μελιδονιοῦ δὲν εὐρέθηκε ἕνα χέρι νὰ χαράξῃ μιὰ εἰκόνα. Δὲ φθονεῖ ἡ Κρητικὴ ψυχὴ γιὰ τοὺς ὕμνους ποὺ ψάλλονται στοὺς ἄλλους ἥρωες τῆς Ἑλλάδος, δὲν αἰσθάνεται κακία γιὰ τοὺς παιᾶνες τους, ὅμως νοιώθει βαθειὰ στὴ ρίζα τῆς ψυχῆς της τὸ σκληρὸ παράπονο τοῦ παραγνωρισμοῦ τῶν μαρτύρων της. Καὶ τὸ παράπονο αὐτὸ ποὺ κατατᾶ σ' ὀδύνη πολλαπλασιάζει τὰς ὑποχρεώσεις τῶν ἀπογόνων τους πρὸς τοὺς λησμονημένους, πρὸς τοὺς ξεχασμένους, ἥρωές μας.

Ὁ λιφανωτὸς ποὺ θὰ κάψουμε στὴ μνήμη τους κι' οἱ ἔννοι ποὺ θὰ ψάλλουμε στὴν αἰώνια δόξα τους θάνατι τὸ βάλσαμο ποὺ ἑκατὸ τώρα χρόνια προσδοκοῦν οἱ ψυχές τους.

σχαν στὴ βούργια του ἢ γιὰ τὸ ὄμορφο τουφέκι του μὲ τ' ἀσημένια «μπελετζίκια»!

Πόσες φορές ὁ πεινασμένος πολεμιστὴς μας δὲν μπορούσε ν' ἀνοίξῃ τὸ στόματου καὶ νὰ φάῃ λίγο, ἂν κι' ἦτο πεινασμένος, ἀπ' τὴ χαρὰ πὼς πῆρε τ' ἄρματα ἐνὸς ἄγριου Τούρκου.

Κι' ὅμως ὅλους αὐτοὺς τοὺς ξεχάσαμε μεις ὅλοι μας καὶ στὴν ψυχὴ μας μῆτε κἂν μιὰ μικρὴ θεσοῦλα δὲ φυλάξαμε γιὰ τοὺς μάρτυρες αὐτοὺς ποὺ μᾶς ἔδωκαν τὴν ἐλευθερία, τὴ ζωὴ.

Ὅλοι τοὺς ξεχασαν καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλους τὸ Κράτος ποὺ στίς τελετές τους καὶ τὰ ἐπίσημα πανηγύρια του δὲ θυμήθηκε μῆτε κἂν ἕνα ἥρωα τῆς Κρήτης γιὰ νὰ παραδώσῃ τὴν ἱερὰ μορφὴ του στὴ λατρεία τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων.

Ο ΜΗΛΙΑΡΑΣ

Ο ΒΑΡΔΙΑΝΟΣ

Πειρασμένος και γυμνός με χυμένο κορμί και με νεύρα κουρασμένα απ' την ατελείωτη ένταση, στέκεται ὀρθός στην ἄκρη τοῦ βουνού με τὰ μάτια του βυθισμένα στην ἔρευνα τῆς μπρός του και γύρα του γῆς.

Εἶναι ἡ βίγλα πού προστατεύει τοὺς χριστιανούς, εἶν' ὁ βαρδιάνος, π' ἀγρύπνᾳ προστάτης ἀκούρατος γιὰ κείνους πού μένουν πίσω νὰ ξεκουραστούν, ἔτοιμοι νὰ τρέξουν στην πρώτη φωνή του.

Πόσες φορές τὸ ἔρευνητικό του μάτι δὲν ἐγλύτωσε ἀπ' τὸ χαμὸ χιλιάδες ζωὲς και πόσες φορές ἂν ἔλειπε ἡ ψυχικὴ ἀντοχὴ τοῦ πεινασμένου βαρδιάνου δὲ θὰ γέμιζαν οἱ χαράδρες κι' οἱ κάμποι θρήνους κ' οἰμωγὴ και δὲ θάφθαναν οἱ φλόγες τῆς ἀπροσδόκητης φωτιᾶς ὡς τὰ οὐράνια.

Ἐνα σκοτεινὸ βράδυ, μιὰ νύχτα θεόμαυρη, ὁ βαρδιάνος ἀποκοιμήθηκε ἀποκαμωμένος ἀπ' τὴν κόυραση κι' ἀφανισμένος ἀπ' τὴν πείνα. Τέσσερις φορές βρασμένο τὸ ρόβι γιὰ νὰ γλυκάνη ποῦφαε τᾶλλο βράδυ δὲν τοῦδωκε τὴ δύναμη νὰ βασιάξῃ τὴν ἀγρύπνια.

Οἱ τούρκοι ξαφνικὰ πλάκωσαν. Δὲν τὸν εἶδαν στὸ πέρασμά τους πού ἦταν γερμίνος κάτω νικημένος ἀπ' τοῦ ὕπνου τὴ δύναμη. Μ' αὐτὸς σένα μεταπίσιμά του τοὺς διάχρυνε πού περνοῦσαν τὸ μονοπάτι σᾶν βουβὲς σκιὲς γιὰ νὰ ἀγνωστο βαρδιάνο! πιάσουν τὸ χωριό. Ἐν δὲ μιλοῦσε γλύτωνε' μα χαγόντανε

ὄλοι οἱ ἄλλοι χριστιανοί. Ἐν τὸν ἔνοιωθαν ἦταν χαμένος. Τὴν ψυχὴ του δέρνει τρομερὴ ἡ πάλῃ' μα δὲ βασιά και ξεπετιέται πάνω ἀγριεμένος και τραβώντας τὸ μαχαῖρι του φωνάζει :

— Ἄλέστα ! Οἱ Τούρκοι ! οἱ Τούρκοι ! Ἄλέστα !

Και πέφτει μέσα σὲ δέκα μαχαίρια. Μὰ οἱ βάρδιες πέρνουν τὴ φωνὴ του κι' ἡ μιὰ τὴ δίδει στὴν ἄλλη ὡς τὸ χωριὸ ξυπνᾶ τρομαγμένο και βιαστικό.

— Ἄλέστα ! Οἱ τρούρκοι ! Οἱ κούρκοι. Και τ' ἀντρειωμένα παλληκάρια χύνουνται στῆς νύχτας τὸ φοριχτὸ σκοτάδι γιὰ νὰ δώσουν ἢ γιὰ νὰ πάρουν τὸ θάνατο μὲς στὴ σκοτεινὴ νύχτα.

Οἱ Τούρκοι φεύγουν ἀφήνοντας τοὺς νεκροὺς τοὺς στα χέρια τῶν χριστιανῶν.

Τὸ πρωὶ τὸ ποδιαφώτισμα βρῆκαν τὸ βαρδιάνο ξεσκισμένο ἀπὸ μαχαίριες. Μὰ δίπλα του τρεῖς τούρκους νεκροὺς. Ἐπ' τοὺς τρεῖς ὁ ἕνας εἶχε πεθάνει ἀπὸ μιὰ τρομερὴ δαγκωματιὰ στὸ λαιμό.

Ἦταν ὁ μεγάλος ἦρωσ πού ἡ ἱστορία μῆτε ἔξει τὸνομά του.

Ἦταν ὁ μεγάλος ἀπαρηγῆς τῆς ζωῆς πού νίκησε πρῶτο τὸν ἑαυτόν του

Ἐνας ὕμνος, ἕνα δάκρυ, ἕνας παιᾶνας στὸν

Η ΒΑΡΔΙΑ

πρῶτα τὸ δικό του φόβο κ' ὕστερα τὸν ἐχθρό.

Ἐνας ὕμνος, ἕνα δάκρυ, ἕνας παιᾶνας στὸν

ΠΡΟΣ ΤΗ ΓΑΛΗΝΗ

Οἱ ἀφηγιασμένοι Τούρκοι πληττόμενοι ἀπὸ τοὺς ἡρωϊ-
κοὺς ἐπαναστάτας σ' ὅλες τὶς ἀπόλειρές τους νὰ βγοῦν καὶ
νὰ προχωρήσουν σὲ μεγαλύτερη ἀκτίνα ἀπὸ κείνη πὺν τοὺς

εἶχε ἀφήσει ὁ ἡρωϊσμός τῶν Κυδωνιατῶν, Σεληγιωτῶν, Σφακיאῶν, Κισσαμιτῶν καὶ Ἀποκορωνιωτῶν, δίνουν φωτιὰ στὴ χριστιανικὴ συνοικία τῶν Χανίων καὶ ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἀόπλων Χριστιανῶν εἰς τοὺς δρόμους. Μὰ ὅσοι ἀπ' τοὺς χριστιανοὺς βρέθηκαν μὲ τουφέκια ἐπλήρωσα ἀκριβὰ τὴν

νέα αἷμα τῶν τούρκων. Τὸ αἷμα τῶν ἀθῶ-
ων ἀόπλων χριστιανῶν πὺν χύθηκε κείνη τὴν
ἡμέρα στὰ Χανιά γίνηκεν αἰτία μετὰ δώδεκα

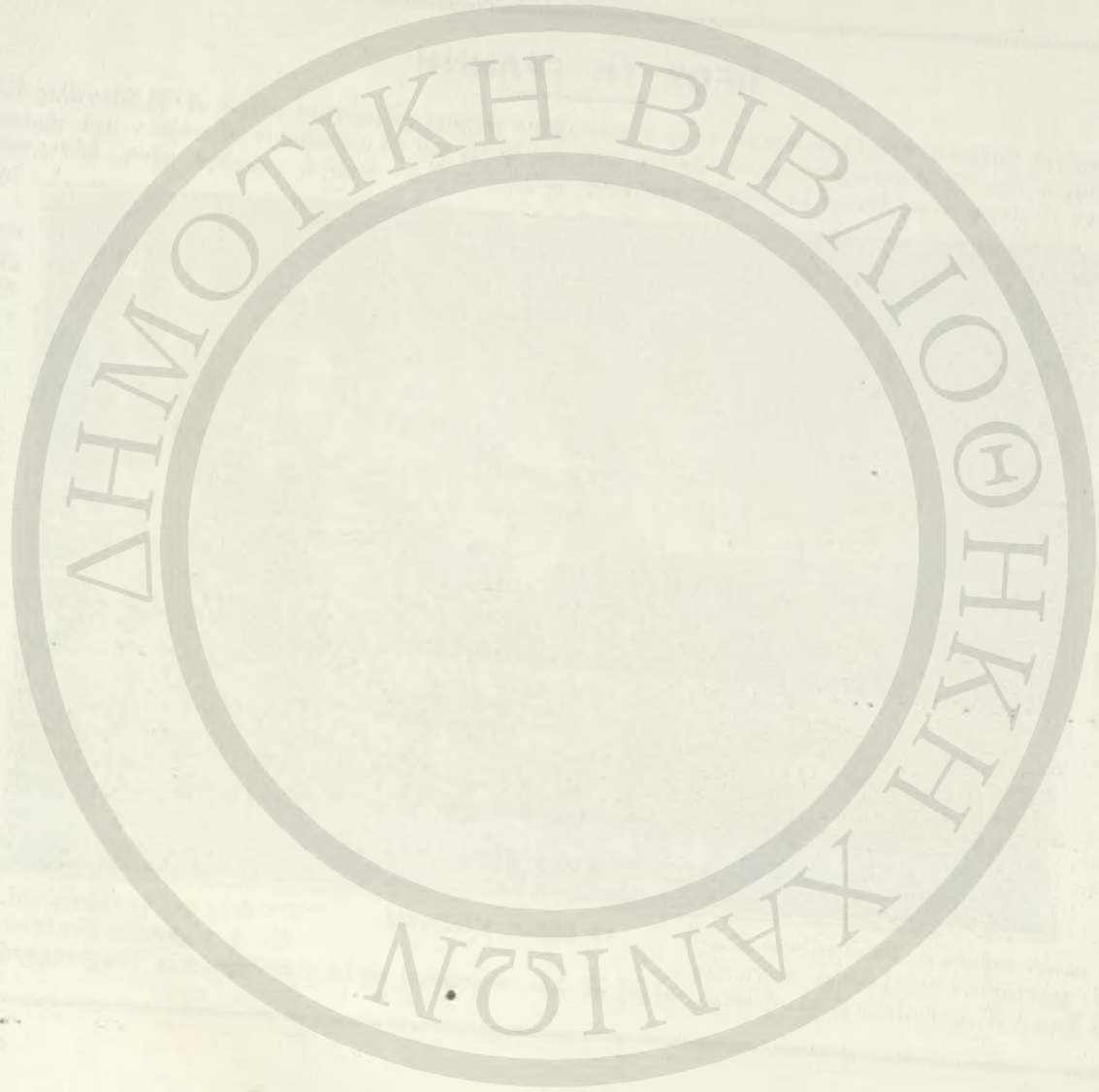
βουν κάποια ριζικώτερα μέτρα αἱ ἔξ Μεγάλες Εὐρωπαϊκῆς
δυνάμεις, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ φέρουν μιὰ προσωρινὴ ἀνα-
κωχὴ ὡς ὅτου δοθῇ ἡ προσδοκωμένη λύσις στὸ Κρητικὸ
ζήτημα.

Μετὰ δώδεκα ἡμέρες τὴν 9η προῖνὴ μι-
κτὰ ἀγήματα ὑψώνουν τὶς ἔξ σημαῖες τῶν Μεγάλων
δυνάμεων εἰς τὰς νοτιοανατολικὰς ἐπαλξεις τοῦ
Φρουρίου τῶν Χανίων καὶ ἀρχεται ἡ προσωρι-
νὴ κατάληψις τῆς νήσου. Σιγὰ σιγὰ ἡ κα-
τάληψις αὐτὴ προχωρεῖ σ' ὅλα τὰλλα φρούρια τῆς

ΤΑ ΧΑΝΙΑ ΚΑΙΟΝΤΑΙ

Κρήτης καὶ ξαπλώνει καὶ στὴν ὑπαιθρο. Μὰ ἡ παρουσία τῶν ξένων στρατῶν δὲν
συγκρατεῖ τὴ βαρβαρότητα τῶν Τουρκοκρητῶν πὺν ὑποστη-

ρίζονταν σὲ κάθε ἀγριότητά τους ἀπὸ τοὺς ἐπισήμους των κι' ἀπὸ τοὺς πασσάδες. Ἀπόπειρες συνεχεῖς μὲ ἐπανένο- μὲνην ἀγριότητα γίνονται διὰ νὰ διασπασθοῦν αἱ Χριστιανικαὶ γραμμαὶ καὶ νὰ καταληφθοῦν αἱ ἐλίκαιροι θέσεις διὰ νὰ προχωρήσουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ νὰ παρουσιάσουν καὶ πάλιν τὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν ὡς κατασταλείσαν.

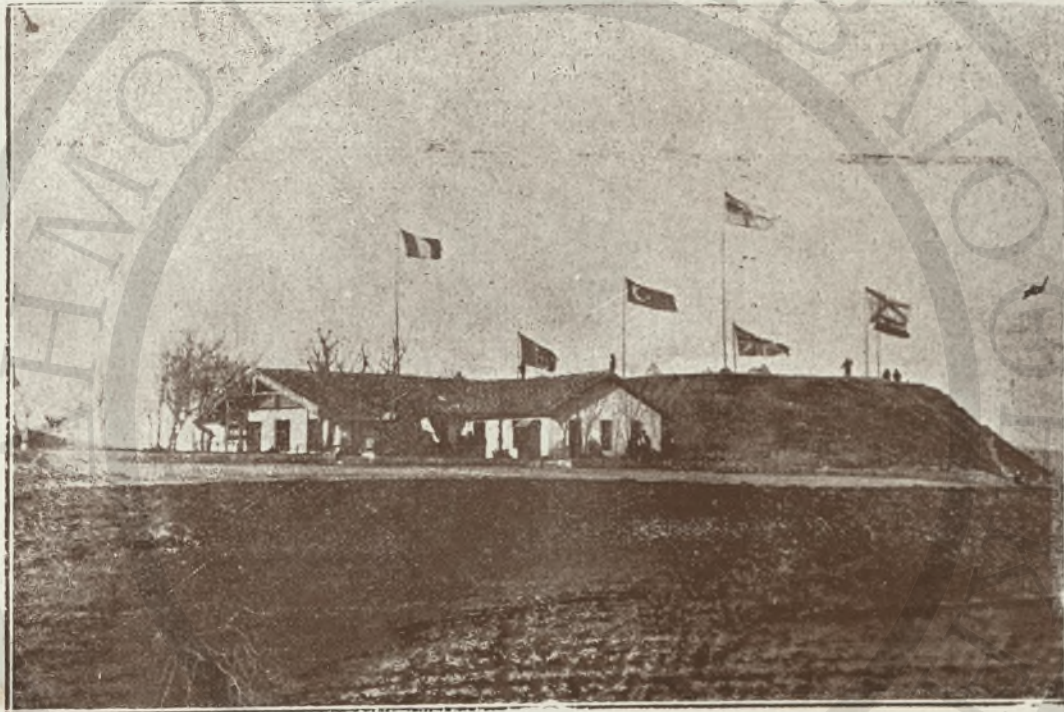
Ἡ ἡττα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Θεσσαλίαν ἀποθρασύνει τοὺς Τούρκους τῆς Κρήτης καὶ τωώνει τὰς ἐλπίδας τῆς Πύλης ὅτι ἡ Κρήτη καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν θὰ συγκρατηθῆ. Οὕτω

ἐκτρέπονται κατὰ καιροὺς εἰς ἀγριότητας καὶ καταβάλουν προσπαθείας ἀπεγνωσμένας ὅπως κλονίσωσι τοὺς μαχομένους Χριστιανούς. Ἡ σφαγὴ τοῦ Ἡρακλείου τὴν 25ην Αὐγούστου τοῦ 1898 καὶ ὁ θάνατος δεκαοκτῶ Ἀγγλων στρατιωτῶν ὑπὸ τῶν ἀγρίων σιφῶν τοῦ Μεγάλου Κάστρου καὶ ἡ πυρ-

πόλησις τῆς πόλεως, δίδει τὸ τέρμα εἰς τὰ μαρτύρια τοῦ πολυβασανισμένου νησιοῦ μας κι' ἀπαλλάσσει τὸ ἱερό του χῶμα ἀπ' τὸ βέβηλο βάρος τοῦ τυράννου. Ὁ Τουρκικὸς Στρατὸς ὑποστέλλει τὰς σημαίας του καὶ σκυφτὸς καὶ τα-

πεινωμένος φεύγει ἀπ' τὰ φρούρια τῆς Κρήτης. Σὲ χάθε

Φρούριον στὶς 13 τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1898 ἡ ματωμένη κόκκινη σημαία τῶν Τούρκων κατεβαίνει γυρίζοντας ἀπ' ἐκεῖ πού μιὰ μαύρη μιὰ φοιχτὴ ἡμέρα ἔκίνησε γιὰ νὰ φέρῃ τὸν ὄλεθρον, τὴ φοιχτὴ τῆ συμφορὰ τοῦ θάνατο στο πολυβασανισμένο καὶ

ΑΙ ΕΞ ΣΗΜΑΙΕΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ

πικραμένο νησί μας. Ἐκατὸν εἴκοσι ἔννια χρόνων ἀγῶνες ἀπεγνωσμένοι κατὰ τοῦ κατακτητοῦ τὴν ἡμέρα κείνη κλειοῦν τὸ μαρτυρικὸν τους κύκλο καὶ τὸ περήφανο κι' ἀντρείο νησί μαζεύει τὰ σκορπισμένα σ' ὅλη τὴ γῆ παιδιὰ του γιὰ νὰ χαροῦν τὴ μεγάλη ἑορτὴ τῆς ἀναστάσεως. Εὐλογημένοι νὰ

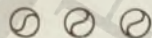

ναί οί νεκροί πού ἐπί διακόσα εἴκοσι ἐννιά χρόνια προσέφεραν τή ζωή τους, εἴτε ἐκούσια εἴτε ἀκούσια, ὀλοκαύτωμα στό βωμό τῆς ἐλευθερίας καί τρισευλογημένοι κείνοι πού μέ τή φλόγα τῆς ψυχῆς τους κράτησαν ἀκοίμητη τή φωτιά τοῦ θείου βωμοῦ.

Πρός τοὺς νεκροὺς αὐτοὺς, πρὸς τίς ἅγιες καί ἱερές αὐτὲς ψυχές, πού οἱ ἄλλοι ξέχασαν νά ὑμνήσουν, ὁ Κρητικὸς λαὸς στρέφει τή σκέψη του καί κλίνει εὐλαβικά τὸ γόνυ. Ἄς ἀναμέλψωμε θερμοὺς ὕμνους στό Μεγάλο Θεὸ πού μᾶς ἔκρινε ἄξιους νά ὑποστοῦμε τὸ μαρτύριο τοῦ καθαροῦ μέσα σὲ ἑκατοντάδες χρόνια σκλαβιάς, καθαρῶ πού ἔφερε τὴ διύλιση τῆς φυλῆς μας καί ξεκαθάρισε ἐκείνους πού βάσταξαν στὴ μεγάλη κι' ὀδονηρὰ δοκιμασία, κι' ἄς αἰσθανθοῦμε βαθειὰ μέσα στὴν ψυχὴ μας τὴν τίμια ὑπερηφάνεια τῶν ἡρωϊκωτέρων προγόνων. Ἄπ' τὸ τρικυμιῶδες κι' ἄγριο κανάλι τῆς σκλαβιάς μας τὸ καράβι τῶν στεναγμῶν μας μᾶς ἔφερε στό ἐλεύθερο ἀκρογιάλι πού μποροῦμε νά ζήσωμε τὴ χαρὰ τῆς ζωῆς. Μὴν ξεχάσωμε ποτὲ τοὺς караβοκύρηδες καί τοὺς ναῦτες πού πύλεψαν στὶς τρομερὲς φουρτοῦνες γιὰ νά μᾶς ἐξασφαλίσουν τὴν ἐλεύθερη στεριά.

Ι. Δ. ΜΟΥΡΕΛΛΟΣ

28.4

